

כור מחצבתך (שמעון (אוסקר) וצבי (פאבל) בר 1983

- 1 ..... תוכן העניינים (ניתן ללחוץ על שורה – ולהגיע למקום בקובץ):
- 2 ..... **מבוא**
- 2 ..... שורשים – כיצד
- 2 ..... המחברים ומגבלותיהם
- 3 ..... "דור לדור יביע אומר"
- 4 ..... **כור מחצבתך**
- 4 ..... החו"ל של הורינו
- 4 ..... הממלכה הכפולה
- 5 ..... צ'וכוסלובקיה בימי הרפובליקה הראשונה
- 6 ..... הקיבוץ היהודי
- 7 ..... ביתנו בחו"ל
- 8 ..... **משפחת אבא**
- 14 ..... **משפחת אימא**
- 18 ..... החינוך היהודי
- 18 ..... החרפה של מינכן
- 20 ..... 1939 – 1945 תקופת מלחמת העולם השנייה
- 20 ..... **רשות הדיבור לפאבל:**
- 22 ..... **שארית הפליטה, קרובים רחוקים**
- 24 ..... על האווירה בבית ; על אימא ואבא
- 26 ..... "BARISSIA"
- 27 ..... התודעה היהודית
- 28 ..... הרהורים של אחרית דבר

מבוא

אצלנו היהודים במיוחד, בולטת ההתייחסות הנצחית לשורשים ולמורשת העבר. הן בני ישראל אנחנו, ובפי המדקדקים אף בני אברהם ויצחק. היהודי תמיד מצביע על האב. עד עצם היום הזה, בעלות מאן דהוא אל התורה, מצינים גם את שם אביו. וכאשר אומרים "בן-נון" או "בן-ישי", יודעים הכל למי הכוונה. לא כן הדבר אצל הערבים, לדוגמא. אצלם חשוב משום מה לפרסם את שם היילוד דווקא. מעט השמות בעברית שיש בהם, לכאורה, הקבלה לנוהג זה, או שאין מקורם עברי ("אבימלך"), או שבאים הם להעיד על תכונות האב ולא על שם בנו (אביחיל, אבינדב, אביטוב ועוד). לעניות דעתי עדיפה דרכנו זו שיש בה לא רק כיבוד הורים ושמירה על רצף היסטורי וערכים, אלא גם משום ענווה והתבטלות עצמית. אמרנו: שמירה על רצף היסטורי וערכים. זאת אם-כן הסיבה היותר חשובה לכתיבת "שורשים" והיא מקבלת משנה תוקף בדורנו זה שהוא הראשון לתחיה בארץ אחרי השואה המחרדה שפקדה את אבותינו.

שורשים – כיצד

בבואנו לשקול כיצד להבטיח דיווח אובייקטיבי ומהימן, צריך תחילה לזכור שאין, ואף לא יכול להיות כלל, דיווח אובייקטיבי כל-שהוא. הרי עובדה שמתנסה בה אדם הופכת כבר כעבור חצי שעה לסיפור בפי אותו אדם עצמו, אחרי שעברה הקצעה וליטוש. מה עוד כשמדובר בדיווח של עדים משניים על אירועים שקרו לפני כיוכל שנים. הן לא רק עין אנוש וכל יתר חושיו הם סלקטיביים; אפילו עדשת מצלמה יכולה ומסוגלת לברור ולסלק. יתרה מזו, בכתוב בנים על הוריהם, סביר להניח שישתדלו לצייר תמונה ורודה כדי להעלות את ערך עצמם. חשוב על-כן שהמחברים יכתבו מה שפחות על עצמם, ושגם הכותב וגם הקורא יתמידו לשמור על ספקנות נאותה ויעבירו תחת שבט הביקורת כל נושא ונושא, ואף אם יראה בבחינת אמת בלתי מעוררת כתורה מסיני.

ואגב, אין כאותה התורה להמחיש לנו יפה במה הדברים אמורים. קחו לדוגמא את יעקב אבינו המצטייר בעיני כל כרומנטיקן אבירי, צדיק בעמיו, ופועל מנוצל בצורה מחפירה על ידי לבן מעבדו. (ראה את נאומו חוצב הלהבות ב"בראשית" ל"א / פסוקים ל"ו – מ"ב). כאשר אתה קורא בפרקים ל"ב ו-ל"ג על תכסיסיו הרבים והמתוחכמים כדי לפייס את אחיו ולמלט במידת הצורך את נפשו ואת נפש מקורביו, הספק מתחיל לקונן. ואז אתה חוזר לקרוא בפרק כ"ז את התיאור הנוקב והדרמטי על גניבת ברכת יצחק; ואיך יכול שלא לחוש סימפטיה עם עשיו הפשוט והנאיבי שרומה בידי אחיו המתוחכם ואולי תגיע למסקנה שהמניעים האמיתיים לשיבתו הארוכה של יעקב בארם נהריים היו גשמיים למדי: א) הפחד המוצדק משנאת האח; ו-ב) אולי גם מעין "ירידה לצורך עלייה", כי כבר אז, מסתבר, הייתה הארץ דלה מלהכיל את כל יושביה והם נזקקו לא פעם לגולה לצרכי, נאמר תדלוק.

עד כאן לגבי אובייקטיביות הדיווח. פרט לכך ברור הוא כי קשה, מאוד קשה לתאר לצברינו המרוחקים מרחק רב מן הסביבה והתקופה שעל הפרק, את ההווה של אבותינו ואת המנטאליות של הדור ההוא. יהיה על-כן צורך להקדיש מקום לתיאור הרקע הגיאוגרפי וההיסטורי של התחום והתקופה הנדונים, אבל נשתדל לעשות זאת באופן תמציתי ובלי הרבה נוסטלגיה.

המחברים ומגבלותיהם

לא נותר אלא לומר עוד כמה מילים על המחברים שהם, בהכרח, אחי בכורי צבי (פאבל) ואנוכי, השרידים הבודדים והיחידים בארץ של משפחות בר (Beer) ופריד (Fried) זכרונם לברכה, השם ינקום דמן. על אף שעליתי ארצה בשלהי 1939 ופאבל רק אחרי קום המדינה, הרי שנינו, מסתבר, קרבנות השואה. הוא באופן ישיר ואילו אני באופן עקיף. פאבל עבר את כל מדורי הגיהנום הנאצי וניצל בנס. כאשר התראינו לראשונה בתום המלחמה על אדמת צ'כוסלובקיה, אני במדי החטיבה היהודית הלוחמת והוא לבוש בבגדי ג'וינט שסופקו לפליטים, נראה היה כ"מוזלמן" טיפוסי, שלד עצמות ממש. הפגישה הנרגשת היא וראיית האסון והחורבן הנוראים מכלי ראשון היו בשבילי הלא טראומטי שתוצאותיו לא איחרו לבוא.

מטרה אחת ויחידה הדריכה אותי בהתגייסי לצבא הבריטי: להציל אם אפשר, ולנקום אם אי אפשר. בשווי מאותה החופשה בצ'כיה אל פלוגתי שחנתה אז בגבול האיטלקי עם אוסטריה ועמדה לזוז למערב אירופה, עשיתי הכנות קדחתניות להרוג בדרך לשם גרמנים ככל האפשר. ברם, האנגלים אשר באיטליה העניקו לנו מידה סבירה של חופש פעולה, סגרו הפעם על שירתנו מכל צד ועבר והעבירונו לבלגיה במהירות מירבית וכמעט ללא חניית ביניים. הגעתי איפוא חורק שן ומתוסכל ואחרי כמה חודשי שהות בארצות בנלוקס ביקשתי שוב, וקיבלתי היתר לנסוע לצ'כוסלובקיה. מחופשתי השניה הזו חזרתי כנראה מעורער לגמרי וזמן קצר לאחר מכן אושפזתי בבית חולים צבאי באנגליה.

דובר אז על "זעזוע עצבים קשה" או "הלם קרב, אך מובן מאליו שלא היה זה אלא הלם השואה. לא זכור לי מאומה על עצם העברתי לאנגליה, אך ברור לי מעל לכל ספק שהייתי שם טרף קל לצוות אותו המוסד מן הטעם הפשוט שהייתי גם יהודי, גם נייטיב (אזרח מושבה בריטית), וחשוב מכל, שפן ניסיון מופקר בלי אפוטרופוס כלשהו. מכות חשמל, זריקות אינסולין וסמים למיניהם, הכל היה כשר להשגת המטרה המוצהרת. להרוס את תאי הזיכרון שהיו כביכול אכסניה לנגיף המחלה. ההרס הצליח וכושר זכרוני נפגם ללא תקנה. כל מאמצי השיקום שלי עד עתה הוכיחו אולי שהאינטלקט הבסיסי לא נפגע, אך בהיות הזיכרון חלק אינטגרלי ממנו, הרי שחסרונו בוודאי מפחית מהמטען הרוחני של האדם. – ואגב, רופאי ומרפאי הנפש בארץ, אף הם לא נקיים מאשמה, כי בורותם התהומית בשטח זה ויומרתם הפושעת לא שפרה מזו של עמיתיהם באנגליה.

ברם, במבט לאחור, איני יכול שלא לפתור מאשמה גם את עצמי וגם את האילוף והחינוך שקיבלתי מנעורי. משמעת פנימית, ציות בלתי מסויג לראשות, התבטלות ה"אני" בתוכי עדר והנוחות היחסית של חיים ללא דאגה במסגרת קהילתית כלשהי – כל אלה הקהו גם אצלי את כושר התחייה וההתנגדות וגרמו לא מעט להתמסרותי הרצונית לטיפולים המפוקפקים של ה"מומחים" למיניהם. וכיום, איני יכול שלא למצוא קווים מקבילים מסוימים בין התנסויותי זו דאז – והליכתם הכנועה והממושמת של בני דורי אל המוקד.

למה הארכתני בקטע זה למרות התחייבותי לכתוב מה שפחות על עצמנו? כדי להבהיר את טיב המקורות ואופי החיבור. היות וזכרוני בוגד בי בהרבה מאוד תחומים, נסתמך, על מנת לא לחטוא לאמת ההיסטורית, על זיכרונו של פאבל שהוא לכל הדעות אמין ביותר. הוא יהיה גם הפוסק האחרון בכל פלוגתא אפשרית. אני מצדי אוסיף בעיקר התרשמויות, הארות והערות, וכמו כן עריכה והדפסה.

"דור לדור יביע אומר"

אם, כאמור, שמירה על ערכים ורצף היסטורי מנחה אותנו, רצוי שנהרהר תחילה מעט בסוגיה זו. הקניית ערכים וכמו כן דפוסי התנהגות רצויים צריכה להיעשות בגיל הרך, שעה שנפש האדם היא במיטב הקליטות ופתוחה להתרשמויות. יש לעשות זאת לא רק על ידי חינוך, תרגול ואילוף, אלא בעיקר על ידי הצבת דוגמא אישית עקבית ולא משתנית. הדגש על המושג עקביות עלול לאור הנסיבות המשתנות של זמננו ליצור קונפליקט מסוים, ומן הדין יהיה ללבן נקודה זו לפני שנמשיך. דפוסי חיים, הדגשים שונים ולצערנו אפילו ערכים, משתנים עם הזמן. ציונות למשל הפכה היום כמעט למילה גסה ואילו בדורנו הייתה דבר נעלה ביותר. אדם עקבי בהשקפת עולמו נחשב עתה בעיני רבים ל"מאובן" או "דינוזאור". ואילו הפרגמטיות חוגגת. פרגמטיות הייתה מילה בלתי מוכרת בזמננו והכינוי זיקית נחשב לעלבון צורב. האמרה: "אם אתה ברומי, נהג כרומאי" לא שמשה להורינו אף פעם הכשר לשחייה בלתי מבוקרת עם הזרם. הם ובני דורם האמינו שעל כמה ערכי מוסר בסיסיים יש להגן בעקביות נחושה כדי לשמור על שפיות החברה הסובבת אותם ועל איכות החיים בה.

הקניית ערכים והרגלי התנהגות נעשית, כאמור, בדרכים שונות והדוגמא האישית בתא המשפחתי היא רק אחת מהן. בין ההשפעות האחרות ולרוב אף יותר חזקות ניתן למנות את הרחוב, מוסדות החינוך, ספרי קריאה, אמצעי בידור ותקשורת והסביבה החברתית הנתונה. הוכחה מאלפת להשפעתו המכרעת של הרחוב היא למשל העובד שהגם שהעברית אשר שמעו ילדינו בביתם נהגתה בפי הוריהם ברי"ש לשונית בלבד, הרי שכולם אימצו להם, בהשפעת חברי גילם, את הרי"ש הגרונית של הצבר.

ההשפעות הסביבתיות שעיצבו את אופיינו שונות מאלה שעיצבו את אופי הורינו או את אופי ילדינו, אבל כל דור ודור הוא במידה מסוימת תולדה של הדורות הקודמים, חוליה בשרשרת מתמשכת מימי קדם. אדם התוהה על השתייכותו ועל טיב שורשיו חייב להכיר את הסביבה ואת המנטאליות שסייעו לעצב את אופי הוריו והוריו הוריו. החיבור שלפנינו יתחיל איפוא במעין סקירת רקע גיאואיסטורית קצרה.

כור מחצבתך

החוו"ל של הורינו

אירופה, הקטנה שביבשות תבל, היא בעלת תכונות פיזיות מעוררות קנאה בעיקר בזכות שתי מערכות ההסקה שמעניקות לה טמפרטורות גבוהות מאלה שבאזורי אסיה ואמריקה בעלי רוחב גיאוגרפי דומה. האחת היא מדבר סהרה שבדומה לאח גחלים ענק מחמם את כל דרומה של היבשת. העקב של איטליה הא באותו קו הרוחב כמו פילדלפיה בארה"ב, אך שעה שבפילדלפיה קופאים הנהרות בחורף, הרי הקרח היחיד המוכר בטורונטו האיטלית הוא זה של קוביות ממקרר. את זרם הגולף ניתן להשוות למערכת הסקה במים חמים שמחממת את כל מערב אירופה מפורטוגל ועד לנורבגיה. בריטניה החשופה לרוחות הקוטב, חייבת במיוחד תודה לאותו זרם מופלא שבזכותו היא נהנית מאקלים ממוזג.

גם מבנה היבשת מעניק לה יתרונות לרוב. חצי האי הסקנדינבי חוסה על אירופה מפני רוחות הקוטב הקרים ורכסי הרים שכיוונם מזרח-מערב (ולא צפון-דרום כמו באמריקה) תורמים גם הם לאקלים נוח ומוגן מן הקרה הצפונית. אירופה מאופיינת גם ברב-גונית ואי-קוטביות. נהרותיה ואגמיה הרבים אינם גדולים או קטנים במיוחד; הרריה הגבוהים ביותר מגיעים רק כדי מחצית גבהם של הרי ההימלאיה או הרי האנדים; יש חן רוגע לעמקיה, גבעותיה ויערותיה, וחופיה הארוכים עשירים במפרצים ציוריים.

(מתומצת ע"פ "דיוקן של אירופה" לסלואדור דה מדאריאה, ע"ע 11-13)
(SALVADOR DE MADARIAGA. "A PORTRAIT OF EUROPE", PP 11-13)

הממלכה הכפולה

אוסטרו-הונגריה או כפי שכונתה בפי היסטוריונים "הממלכה הכפולה", הייתה יצור שעטנז יחיד במינה במרכז אירופה. מדינה זו שהתקיימה כ-50 שנה (1867-1918) ושנשלטה ע"י הקיסר (של אוסטריה) והמלך (של הונגריה) פרנץ-יוזף, דמות פטריארכלית שהאריך לא רק ימים (בן 86 במותו) אלא גם שנות מלכות (68 שנה), בוססה לכאורה על שלילה מוחלטת של גזענות. ההנחה הייתה ש-8.5 מיליון צ'כים, 5 מיליון פולנים, 4 מיליון רוסינים, 7 מיליון יוגוסלבים ו-3,3 מיליון רומנים יכולים להיות נשלטים במחצית האחת של האימפריה ע"י 12 מיליון גרמנים ואילו במחצית השנייה ע"י 10 מיליון הונגרים. ברם, למרות המזרות שבדבר חשבו אז רבים וטובים, אפילו מבין המיעוטים המדוכאים, שחבילה משונה זו מתפקדת ומשרתת את שותפיה מכורח המציאות, והתפרדותה תטיל אנדרלמוסיה ושואה על לבה של אירופה.

מרכז אירופה 1937

מרכז אירופה בימי הממלכה האוסטרו-הונגרית

בסוף המאה שעברה ותחילת המאה הזאת ידעה אירופה תקופה נאורה של רגיעה ממושכת, מלווה בקדמה פוליטית, תרבותית וטכנולוגית אדירה. הלכו והתרבו ניסיונות מוצלחים של שיתוף פעולה בינלאומי פורה בתחומים רבים כגון: יסוד איגוד הדואר העולמי (1875), חידוש עריכת המשחקים האולימפיים (1986), בית המשפט

הבינלאומי בהאג (1899), חלוקת פרסי נובל (מאז 1901), ארגון הבריאות העולמי (1907), האינטרפול (1923) ועוד כהנה וכהנה.

רשת צפופה ומסועפת של מסילות ברזל בכל רחבי אירופה וכמו כן הטלגרף והטלפון קצרו מרחקים וזמנים באופן משמעותי ביותר. התנהלה תנועת גומלין ברוכה של נכסי תרבות ודעת. סופרים והוגי דעות ידועי-שם נתרגמו לשפות רבות ודבריהם הגיעו לידו של כל דורש באמצעות הדפוס, הספר ותפוצה המונית של עיתונים. קופות הציבור נטלו על עצמן לא רק את הסעד החומרי לנזקקים, אלא גם הבאת בידור להמונים בתיאטראות ואולמי קונצרטים וסבסוד האמנים המופיעים על במותיהם. גם תחום זה היה קוסמופוליטי; מחזות, אופרות, אופרטות וקונצרטים הוצגו כמעט בעת ובעונה אחת במדינות שונות, ואמנים ולהקות הרבו לסובב בבריות העולם. התפתחות זו קיבלה תנופה נוספת במחצית הראשונה של המאה העשרים עם הופעת המכונת והמטוס, הרדיו והקולנוע.

(תומצת ע"פ 1114-5, 1089 PP "A HISTORY OF EUROPE" H.A.L FISHER)

בתוקף אי-השתייכותם לאף אחד מן הלאומים השונים במכלול האוסטרו-הונגרי היה ליהודים מעמד מיוחד במינו, אמביוולנטי וכפוי טובה כאחת. עם הענקת חירויות האדם בשוך המהפכות של 1848 הותרה ישיבתם בכל אתר ואתר במדינה והשלטון המרכזי יכול היה לסמוך ולהשען עליהם בכל מקום מושבם כעל בעל ברית נאמן מול אוכלוסיות מיעוטים עוניות.

היהודים קיבלו בזרועות פתוחות גם את חינוך החובה, ובעזרתם יכלו השלטונות לקיים בתי ספר גרמניים והונגריים גם במקומות שלא הייתה לכך הצדקה. אל נשכח שדור הורינו היה למעשה הראשון שזכה לחינוך חופשי וחילוני מלא בתקופת הזוהר של ההשכלה הגרמנית, אותה אימץ ברצון ואף בהתלהבות. כך היה היהודי בעיני השלטונות למשרת נרצע, ובעיני המיעוטים לבוגד ונושא דברו של השליט השנוא.

כאשר התהפכה הקערה על פיה ב-1918, הסתבכו העניינים עוד יותר. לא עוד יקיר השלטון שגווע אבל עדיין חניכי התרבות הגרמנית, היהודים קוממו בכך כנגדם לא רק את שכניהם הלא-גרמניים, אלא גם את בנייהם שהספיקו לספוג חינוך ואווירה צ'כית, פולנית, יוגוסלבית או רומנית. הצעיר היהודי ספג אולי אווירה – אבל בעיני הגויים נחשב תמיד, גם במקרה הטוב, כגר ותושב. ומי שלא הרגיש בכך והאמין שהצליח להתבלול ולהיטמע כליל, היה לו עור של תאו ונפש של נמושה. לא ייפלא איפוא, שנוכח התמורות התכופות מלוות הבזיוניות, החלו רבים מאתנו לחפש זהות עצמית מקורית ולא שאולה מאחרים.

צ'וכוסלובקיה בימי הרפובליקה הראשונה

הצ'כים שרים בהמנון הלאומי שלהם כי ארצם היא "גן עדן עלי אדמות למראה", ואכן נדמה שאין בכך משום גוזמת המליצה. פרט אולי לים ולמדבר, יש בצ'וכוסלובקיה בשפע מכל דבר העשוי להרנין את הלב.

הרפובליקה הראשונה שהוקמה על הריסות האימפריה האוסטרו-הונגרית נחשבה בעיני אירופאים רבים לאבן חן סולידית בלב סביבה שסועה בתככים פוליטיים ומשטרים רודניים או נחשלים. מקימיה לא הצטרכו ליצור יש מאין. הם ירשו תשתית קיימת, מסועפת ומפותחת, כולל תעשייה רבגונית מבוססת וכמו כן מכונה בירוקרטית משומנת היטב. בהיותם עם שזה עתה השליך מעליו את עולו, השתדלו ואף הצליחו הצ'כים לקיים מדינה ליברלית ודמוקרטית למופת. הדבר עלה בידם לא מעט בזכות מנהיגם האהוב והנערץ, הנשיא תומאש גאריק מסריק (TOMÁŠ G. MASARYK), שהטביע את חותמו הברור על הרפובליקה מיום היווסדה ועד מותו ב-1937. מסריק היה אציל רוח, אידיאליסט וליברל אמיתי. למרות היותו פרופסור באוניברסיטה, שמר על פשטות ועממיות דיבורו, ועל אורח חיים כמעט אסקטי (נזירי/סגפני). סיסמתו המקודשת "האמת מנצחת" הדריכה אותו בכל מעשיו ושנים רבות התחנכו לאורה גם כל בני עמו. היה מצדיקי אומות העולם ונוסף לכך גם ציוני נלהב. ביקר בארץ ב-1927 וזכרו מונצח אצלנו לא רק ע"י הקיבוץ כפר מסריק אלא גם באתרים רבים אחרים שנקראו על שמו.

אם נסתכל במפה, נראה שצ'כיה הייתה חוד החנית של הישות הסלאבית במרכז ומערב אירופה. הודות לכך ספגו הצ'כים הרבה מתרבות המערב אבל מיקומם זה, הרחב מבסיסם האתני, היה גם בעוכריהם, כי משך ההיסטוריה שלהם ידעו הרבה יותר שנות שעבוד מחירות. אורך המדינה, בעיקר בחלקה המזרחי, היה בלתי פרופורציונאלי לשטחה ובגין אורך מתמשך זה נמצאו בה בכפיפה אחת סממנים אופייניים למערב, מרכז ומזרח אירופה.

צ'וכוסלובקיה התחלקה לארבע ארצות: צ'כיה (בוהמיה) במערב, מורביה במרכז, סלובקיה במזרח ובמזרח "הרחוק" רוסיה הקרפטית שצורפה לרפובליקה עקב שיקולים פוליטיים ושנוהלה ע"י השלטונות כעין שטח חסות מרוחק. חמישה עשר מיליון תושביה של הרפובליקה לא היו אומה הומוגנית כלל וכלל והיו בה מיעוטים מסוגים שונים. הגדול והמסוכן שבהם, ב-2,5 עד 3 מיליון גרמנים אשר, מלבד היותם פזורים ברוב הערים הגדולות, התרכזו בעיקר בחבל הסודטים, הפריפריה שהקיפה את בוהמיה כצבת.

הצ'כים הם עם חביב, בעל חוש הומור, חובב מוזיקה ושוחר שלום, אבל ניתן לומר שהשיעבוד הממושך ריכך את חוט השדרה שלהם. לא כן הסלובקים, שאת מזגם השונה מיטיב לבטא אולי ההמנון הצ'כוסלובקי שחלקו הראשון והצ'כי רוגע ופיוטי, ואילו חלקו השני והסלובקי סוער ומרדן גם בתמליל וגם בלחן. הצ'כים, ובפרט האינליגנציה, לא סבלו מרגשי נחיתות. אדרבא, הייתה להם הערכה עצמית חיובית מאוד ונהגו במידה לא קטנה של התנשאות לא רק כלפי הסלובקים אלא גם אל הלאומים השכנים, שפחיתות ערכם גדלה בעיניהם ככל שגדל המרחק מפראג מזרחה. אך הם עשו זאת על פי רוב ברוח טובה, על דרך ההתבדחות ולא על דרך הבוז הסנובי לזולת.

הקיבוץ היהודי

הקהילה היהודית מנתה כ-350,000 נפש והם היו מיעוט לאומי מוכר עם שוויון זכויות מלא להלכה ולמעשה. ליהודים של פראג היסטוריה מפוארת של למעלה מאלף שנה; הייתה להם עיירה יהודית אשר שכנה בבנין מיוחד שבחזיתו התנוסס שעון עם אותיות עבריות שאף מחגיו סובבו מימין לשמאל, ולידו ה"אלט-נאי שול", בית כנסת עתיק מפורסם ויפהפה. "אלט-נאי" זה ישן-חדש ביידיש, אבל יותר סביר הפירוש המסתמך על המקור העבירה "על תנאי" כלומר, בית תפילה זה נבנה על תנאי, עד שייבנה בית המקדש בירושלים. מלבד שורה ארוכה של רבנים דגולים וחכמי תורה (המהר"ל, הרב ש"ך) העמידה יהדות צ'כיה גם אישים ידועי שם בשטחי המדע, התעשייה, הבנקאות, הרפואה, החינוך, המוזיקה והספרות, כגון: זיגמונד פרויד, גוסטב מאהלר, פרנץ קפקא, מקס ברוד, פרנץ וורפל ועוד ועוד.

את הסובלנות יוצאת הדופן כלפי היהודים ניתן גם להבין גם על רקע העובדה שהצ'כים נרדפו ודוכאו לא רק על לאומיותם כ-אם גם על דתם (הפרוטסטנטית) ולכן חשו מעין שותפות גורל עמנו. היו אף מקרים בעבר הרחוק, כאשר נדרשו לכפור באמונתם, שהעדיפו להתגיר תחת לעבור למחנה הקתולים, ועד היום חיים בינינו יהודים עם שמות צ'כיים מובהקים, צאצאי אותם המגויירים.

גם הקהילה היהודית לא הייתה עשויה מקשה אחת; היו בה עדות, מעמדות, כיתות ומיעוטים לרוב, שמירה על הבדלי ייחוס והתנשאות. הייתה קבוצה לא גדולה של לוקאל-פטריוטים פזורים ברחבי בוהמיה (ופחות במורביה) שקראו לעצמם צ'כים יהודיים, הרימו על נס וטיפחו בראש ובראשונה את זהותם הצ'כית ובתוקף הגדרתם היו אנטי-ציונים. שניים בערכם בסולם החברתי נחשבו יהודי סלובקיה, שרובם דיברו הונגרית. מיעוט בולט למדי היו כמה רבבות פליטים מחלקה הפולני של אוסטרו-הונגריה שאחרי מלחמת העולם הראשונה צאו מקלט בצ'כיה מפחד הרדיפות. צ'כית לא הצליחו מעולם ללמוד כהלכה וגם הגרמנית שבפיהם הייתה לקויה, כי לשונם הטבעית הייתה היידיש. יהודיה היפים של צ'כיה כינו אותם בשם הכוללני "גליצאים" והתייחסו אליהם בזלזול גובל בבוז. יהודי רוסיה הקרפטית שעקב ריבויים וצפיפותם בתחום מגוריהם והשוני שלהם מן הרוסינים הנחשלים היטיבו לשמור על גיבוש וצביון יהודיים (גמנסיה עברית בעיר צוקאצ'בו) צורפו לרפובליקה רק ב-1918 ונחשבו גם הם לגוף זר בעיני אחיהם במערב. בכלל, היהודים הותיקים בבוהמיה ומוראביה סבלו וסובלים עד היום מסנביזם כרוני ויחס הזלזול שלהם אל אחיהם ממוצא מזרח-אירופי גבר ככל שמוצאם של הללו רחק מן הגבול המזרחי של מורביה...

ביתנו בחו"ל

עיר מולדתנו ברנו – BRNO (BrÜnn בגרמנית) הייתה בירתה של מורביה והעיר השנייה בגודלה בצ'כוסלובקיה עם כ-300,000 תושבים שחלק די גדול מהם היו גרמנים. עיר מינהל, צומת דרכים, תעשייה קלה וכבדה, עיר עתיקה עם הרבה כנסיות ורחובות מרוצפים אבן.

ביתנו הראשון דירה בקומה א' של בית מספר 4 ברחבה בשם HUTTERÜY RYBNÍK ("בריכת הוסטר") שכן בסביבה שהייתה כולה גנים. בחזית הית השתרע גן ציבורי שבא במקום אותה הבריכה ושהיה נטע רובו ככולו שיחי לילך שפרחיו הסגולים או הלבנים הדיפו ריח משכר בעונתם. משמאל הייתה שדרה רחבה מאוד עם כרי דשא ועצים בשם כיכר ה-28 לאוקטובר (יום העצמאות של הרפובליקה הראשונה) ואילו מימינו השתרע גן ציבורי רחב ידיים בשם LUŽAŇKY ובו עצי ערמון עבותים וכן עצי חורש מסוגים שונים לרוב. בדומה לכל פארק אחר בעיר, היו בו במות מקורות בשביל תזמורות כלי נשיפה שהרבו לנגן חנים אין כסף להנאת הקהל (חלק מאותו בידור מסובסד להמונים שהזכרנו לעיל) ובחורף משטחים להחלקה על הקרח. מאחורי ביתנו היה רחוב קצר בשם SADOVA` (רח' הגנים), בו התחנה הסופית של חשמלית מספר 5 ועל גבעה מעליו שוב שטח לא בנוי בשם ÖERNA` POLE (שדות שחורים). לשם היינו הולכים בקיץ להפריח עפיפונים ובחורף להחליק על מגלשות שלג.

לבית בן שלושת הקומות (שיא הגובה לבתי מגורים אז היה חמש קומות) היה גג רעפים, ארובות עשן וכמו כן מרתף לאחסון פחם ועצי הסקה, ועליית גג לטיפול בכביסה. בבית התגורר שוער זקן מר KRMÍČEX שמקטרת עתיקה ומרשימה לעולם לא משה מפיו. הוא היה ממונה אל אחזקת הבית והחצר שהכילה מלבד מתקן לחבטת שטיחים גם עץ אגוז גדול ושבע ימים, אך כמעט ולא זכינו לטעום מפריו הטעים בגלל השמירה הקנאית של אדון קרמיצ'יק ואשתו.

החדרים היו מרווחים מאוד, עם תקרה גבוהה, רצפת פארקטים (מרצפות עץ מלבניות וחלקות) שלפרקים נמשחו בשעווה מיוחדת. כל החלונות היו כפולים לשיפור הבידוד; לידידות ואביזרי הפליז הרבים היו מחזירים את הברק הזהוב אחת לשבוע בעזרת נוזל לבן מיוחד בשם סידול. ניתן אולי לדמיין את גודל החדרים אם נזכיר שחדר הילדים, שלא היה מן הגדולים בדירה, הכיל מלבד שתי מיטותינו גם את מיטת האומנת, ארונות בגדים וכבסים, מקום לספרינו וצעצועינו, תנור חימום בנוי לבנים, שני שולחנות כתיבה ועוד הרבה מקום פנוי חוץ מזה. מה שלעומת זאת היה קטן בצורה משעוות, מעין כוך ליד מטבח רחב הידיים, היה חדרונה של העוזרת. במטבח הייתה כירה בנויה מוסקת בפחם, מכוסה משטח ברזל ובו פתחי להבות מכוסים בחישוקים קונצנטריים מברזל יציקה שלהטו רוב היום בצבע ארגמן. במרכז חדר האוכל עמד שולחן עץ כבד ומעליו עשישית בת כמה אהילים ממנה השתלשל חוט חשמלי עם מתג לפעמון האזעקה לעוזרת. ואוי לאותה הבושה, מתגים כאלה היו גם על שולחנות הלילה בחדר השינה של הורינו.

הבית היה משופע בספרים ועיתונים, בעיקר גרמניים. אנציקלופדיה גדולה ומאויירת בת 36 כרכים עבי כרס "DER CROSSE BROCKHAUS" ובין ספרי היודאיקה כתבי הרצל שאת יומניו כבר קראתי (ברוח ביקורתית מאוד) לפני היותי בר מצווה. מידי בוקר היו מגיעים כמה יומונים אל סף ביתנו. LIDOVE` NOVINY, עיתון צ'כי ליברלי, ה-TAGESBOTE, עיתון מקומי גרמני בכתב גוטי שהוחלף, בגבור התנועה הנאצית, לעיתון פחות לאומני, ה-PRAGER TAGBLATT וכמו כן עיתון יהודי ציוני בשם SELBSTWEHR. הרדיו היה מכוון כל הזמן כמעט בלעדית לוינה; זאת המוזיקה שקלטתי בנעורי ואותה אני אוהב לשמוע גם היום. בתחילת שנות ה-30 רדיו שפופרתי היה עוד די יקר המציאות ואני זוכר עוד במעומעם כיצד בסוף שנות העשרים הרכיב לי אבא אוזניות ויכולתי לשמוע את הפלא הגדול, קולות בוקעים ממקלט גביש. טלוויזיה הייתה אז כמובן רק חלום רחוק.

משפחת אבא

אבינו, ד"ר יוליוס, (יואל) בר, היה בן משפחה מרובת ילדים. היו לו חמש אחיות ושלושה אחים. הוא נולד ב-3.10.1877 בעיירה JEVIČKO בצפון מערב מורביה. הוא סיפר לנו שמשפחתנו התגוררה שם משנת 1348, אז נמלטו לשם מחבל נהר הריין בגרמניה. לא רחוק מיביצ'קו הייתה קהילה יהודית יותר גדולה, BOSKOVICE שם הייתה ליהודים אוטונומיה מינהלית, תחנה לכיבוי אש, בית ספר יהודי עתיק יומין ועוד. מוצאה של אם אבינו, ששמה היה כנראה קטרינה, הוא לפי ההשערה מבוסקוביץ.
הסבא, יוסף בר, עבר עם משפחתו הגדולה מיביצ'קו לעיר OLOMOUC, (OLMÜTZ בגרמנית) שהייתה במשך שנים רבות בירתה של מורביה, בה התפרנס מסחר בטקסטיל.

בית התפוצות ע"ש נחום גודלמן כ"ח כסלו תשמ"ג – 14 דצמבר. **אולמוץ**
אולמוץ (בגרמנית אולמיץ), עיר במוראביה, צ'כוסלובקיה, לראשונה נזכרים יהודים במקום באמצע המאה ה-12. ב-1278 קבע אדולף ה-1 לבית האבסבורג שהיהודים ישלמו מיסים עירוניים בשיעור שווה לכלל התושבים. ב-1454 גורשו מן העיר ורכושם נמסר לעירייה; לבודדים הותר להיכנס בימות החול. ב-1848, כאשר ניתנה הרשות להתגורר בכל חלקי הקיסרות האוסטרית, הותקף היהודי הראשון שבא לאולמיץ וגורש מן העיר בתוך עגלת-מתים. ב-1863 הוקמה קהילה וב-1897 נחנך בית-כנסת מפואר; אותה שנה גם נערכה בעיר ועידה ראשונה של ציוני אוסטריה. יהודים עסקו במסחר, בעיקר בענף הבקר, ותרמו רבות לפיתוח תעשיית הבירה במקום. בתחילת המאה הנוכחית מנתה הקהילה כ-2,200 נפש (3.3% מכלל האוכלוסייה). בתקופת השואה רוכזו בעיר מגורשים מן הסביבה וקרוב ל-3,500 איש נשלחו מכאן לטרזיינשטאדט בחודשים יוני – יולי 1942; ב-1949 הוקמה מצבת זיכרון לחללים. בית הכנסת הוקם ב-1955 וכעבור ארבע שנים מנתה הקהילה המחודשת 450 נפש, בהשגחת הרב מברנו.

אמא

אבא

אנחנו ב 1930

אמא (1910 בת 19)

אבא (1904)

האח הבכור דוד למד רפואה ונפטר לפני שנולדנו. בברנו הייתה חיה אלמנתו, הדודה הרמינה (מכוערת מאוד) עם יפה מאוד אבל עם מכשיר שמיעה. במשפחה התהלך סיפרו שגרס שתי בנותיה הרווקות מרתה (עם גיבנת) ואילזה, כי כאשר התאלמנה דודה הרמינה, דרשה היא בכל תוקף שאבא שלנו ייבם אותה, ולא הרפתה עד אשר ערך לה טקס חליצה בפומבי.

לאח השני זיגיסמונד הייתה חנות לעגלות ילדים וקורקטנטים באולמיץ. לו היו שני בנים, יוסף ופיליפ ובת פרידה צינר. הבן יוסף (פפי) נשא לאשה בת פרסטייב בשם לולה (לבית צוילינגר). הדבר היה לשיחת העיר: תופרת מדלת העם נישאה לרווק מבוקש ביותר. הם עלו ארצה ב-1939 וכעבור זמן מה התגרשו. היא, לולה בר, הייתה לאופנאית מפורסמת שהלבישה נשות גבירים ושרים, ואילו הוא נשאר מנהל חשבונות זוטר בסוכנות היהודית. חי כמה שנים בגפו ובסוף התחתן עם אלמנה ממוצא פולני, רוזה, תופרת בסלון של אשתו לשעבר. נפטר ב-1971 מהתקף לב. אחותו פרידה נספתה בשואה, אחיו פיליפ נשאר בסלובקיה עד 1944 ונספה גם כן אבל בתו נותרה בחיים. בעיצומו של "האביב של פראג", בתקופתו של דבוצ'ק, באה לביקור חטוף בישראל. פפי מאוד רצה שתישאר בארץ אבל היא חזרה לצ'כיה, אל המאהב הסלובקי הנשוי שלה.

זיגיסמונד בר בעת שירותו בצבא האוסטרו הונגרי בחיל הקשר – (הערה של חנן: מחברת של זיגיסמונד נסרקה והעלתה לאתר האינטרנט של שמעון)

פפי (יוסף) בר – בנו של זיגיסמונד

האח היותר צעיר ליאו היה מן נער שעשועים ושוויצר כפייתי. מספרים שאחת מדרכי הביילוי הראוותניים שלו היה לנסוע ברחובות העיר בכרכרה מפוארת רתומה לזוג סוסים לבנים ומצוחצחים מהאסכולה היונאית המפורסמת לסוסי בלט. היה נשוי ארבע פעמים, פעמיים ליהודיות ופעמיים לנוצריות, והיו לו ארבע בנות. בת אחת סוזה קורח נשארה בחיים וחיה או בצ'ילה או בגרמניה המערבית. ייתכן ונפטרה כבר.

ליאו בר כנארה בשנת 1935

– תמונה שקיבלנו בשנת 2014 מ Olaf Dudzus שמצא את עץ המשפחה באתר של מיכל

Dagmar | Ingeborg בנות של ליאו בר מאישתו גבריאלה-פאולינה קפקא.

גם תמונה זו נתקבלה מ Olaf Dudzus בספטמבר 2014. מתוך באינפורמציה שאולף מסר לחנן נראה כי: שמה של האישה הראשונה של ליאו הוא Anni Weinberger. האישה השנייה היא כנראה: Gabriele Pauline | Dagmar | Ingeborg . לאחר שליאו וגבריאלה התגרשו. גבריאלה התחתנה עם תעשיין בשם Dr. Johann Clemens Sachse בברלין. Dagmar התחתנה עם Otto-Friedrich Dudzus ב 1949. ביתה Maryke היא הדודה של Olaf Dudzus שיצר קשר עמי. מכאן אני מניח ש Olaf הוא בנו של אח של Otto-Friedrich Dudzus

מודעת אבל שפרסם ליאו בר על אימו קטרינה בשנת 1920

אחות של אבא התחתנה עם יהודי הונגרי. ילדיה התנצרו והסבו את שם משפחתם TÜRK לשם ההונגרים TÖRÖK, הגם שלא היה יהודי דתי, החרימם ולא התכתב עמם, אבל אימא פעם בשנה הייתה כותבת להם מכתב ומקבלת תשובה.

אחות אחת רווקה, דודה ברנה (BERNHARDINE) הייתה חיה בברנו ותמיד הוזמנה אלינו בפסח ובגים אחרים. אחיות אחרות לא הכרנו; כנראה מתו לפני שהספקנו לגדול.

אבינו למד בגימנסיה באולמיץ, המשיך ללמוד משפטים בווינה ועשה את הדוקטורט שם. הוא נשאר בווינה ועבד שם במשרד האוצר. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה גויס ולחם בצבא האוסטרו-הונגרי, קיבל דרגת קצונה (OBERLEUTNANT), נפל בשבי הרוסי והובא למחנה שבויים ב-KRASNOJARSK בסיביר.

הצ'כים כמו כל העמים הסלאבים שלחמו תחת הדגל האוסטרו-הונגרי הרבו לערוק על נשקם בכל החזיתות, אבל בעיקר בחזית המזרחית. הם נקלטו בצבא הרוסי בו שרתו ביחידות נפרדות, הלגינות הצ'כים. כאשר רוסיה הבולשביקית כרתה שלום עם מעצמות המרכז, נשארו הם נאמנים לבעלי הברית ונתמכו על ידם. הם כבשו את המגיסטראלה, מסילת הברזל הטראס-סיבירית, היטיבו להפעילה ובעזרת עורק חיוני זה שלטו למעשה על שטחים נרחבים של רוסיה האסיאתית מהרי האוראל ועד לנמל ולדיבוסטוק במזרח הרחוק, מול חופי יפן. אבא לא שקט על שמריו בתקופת השבי הממושכת בערבות סיביר. בין היתר למד היטב רוסית, הונגרית ואנגלית ובין השבויים היהודיים ארגן קואופרטיב בשם "נמלה" שזכה לקבל תמיכה כספית מיהודי ארה"ב ועסק בסוגים שונים של מלאכה יוצרת. הוא כתב בשבי דפי יומן, אותם קיבץ והדפיס אחר כך במכונת כתיבה. מאוד התאוותי לקרוא את החוברת בגודל פוליו שהייתה סגורה תחת מנעול ובריח או מפאת התיאורים הריאליסטיים מידי שבה או בגלל זה שלא בדיוק החמיאה ללגינרים הצ'כים שנחשבו אז לגיבורים לאומיים. "אתן לך לקרוא כשתגדל", היה מנחם אותי אבא. אכן לא הספקתי להתבגר בחיק המשפחה, ורק פאבל זכה לקרוא את היומן.

בשנים 1920-1921 הוחזרו אחרוני הלגינרים הצ'כים, וביניהם אבא, מן המזרח הרחוק לאירופה על סיפוני אוניות שבעלי הברית העמידו לרשותם. הייתה זו דרך ארוכה ומופלאה מסביב למחצית כדור הארץ. מולדיבוסטוק דרך סינגפור, קולומבו, סואץ ועד טריאסט שהפכה בינתיים מן הנמל האוסטרו-הונגרי האחד והיחיד להיות שוב עיר נמל איטלקית. כשספינתנו עגנה בעדן, הספיק אבא להכיר ולהתפעל מיהדות תימן.

אבא שב לוינה לעבודתו הקודמת, אך שם יעצו לו לעבור לצ'כוסלובקיה, בה היו סיכויים יותר טובים לפקידים מעולים דוברי צ'כית.

באולמיץ הכיר את **אמנו הילדגראד (הידל) לבית פריד** ילידת 10.6.1891 והם התחתנו. הוא נשלח תחילה ל-PŘEROV, עיר צ'כית טהורה, ולאמא היה קצת קשה שם כי לא ידעה טוב צ'כית, אבל אחר כך העבירו אותו לברנו, בה גם נולדנו.

אבא שהיה דוקטור למשפטים עשה קריירה מזהירה במשרד האוצר, זכה חיש מהר לדרגה ומעמד גבוהים ביותר, "יועץ בכיר לענייני פיננסים". עמיתיו ופקודיו נהגו בו יראת כבוד בלתי רגילה ושניים מפקודיו, אחד גרמני בשם פרידריך ואחד צ'כי, ד"ר ואצלב חיטיל, באו אף לעיתים מזומנות לביתנו לשאול מפיו עצה ודעת.

כיהודי בין גויים הקפיד כפליים על כל מעשיו, או כפי שנהוג לומר, היה "יותר קדוש מהאפיפיור". נדמה כי הטיל לא פעם את חיתתו על אזרחי ברנו היהודיים שחששו כי מיטיב הוא לדעת את הכנסותיהם הגלויות והסמויות, ואף הבינו כי לא יהדר אותם בדין אצל שלטונות המס. בתחילת שנות החמישים נסעתי פעם עם מיכל במונית בחיפה, נהג המונית היה איש יליד ברנו בשם שטייסטי וכאשר התברר לו בן מי אני, קבל והתרעם שעה ארוכה על "עריצותו" של אבא שסרב כנראה בשעתו להיעתר לתחנוניו של בן איל-הון מקומי.

משפחת אימא

אימא הילדגראד (הידל) לבית פריד נולדה בהולשוב (HOLEŠOV), עיר קטנה במורביה בה הייתה בימי הביניים קהילה גדולה בעיקר בזכות הכנסת האורחים הלבבית של צ'כים מוקירי התנ"ך ומתנגדי הכנסייה הקתולית שהולשוב הייתה אז מרכזם. בעיר קבור הרב ש"ך, ונשים יהודיות היו נוסעות לשם להניח פרחים על קברו. בדרום תל-אביב, בפינת רחוב הרצל מספר 120, ישנם רחוב וסימטא שכוחי אל, ושניהם נקראים על שמו. וכך כתוב על השלט עם שם הרחוב: הרב שבתאי כהן, מחבר "שפתי כהן" על שולחן ערוך. ה'שפ"א – תכ"ב; 1621-1662.

בית התפוצות ע"ש נחום גודלמן כ"ח כסלו תשמ"ג – 14 דצמבר

הולשוב – עיר במוראביה, צ'כוסלובקיה

הקהילה נוסדה במחצית הראשונה של המאה ה-16; כעבור מאה שנה היו בעיר כ-50 בתי יהודים; המצבה העתיקה ביותר שנתגלתה בה היא משנת 1647. ב-1653 הותקנו בכנס אזורי בהולשוב 311 התקנות של יהדות מוראביה ולשיא גדולתה הגיעה הקהילה כעשר שנים לאחר מכן בתקופת כהונתו של ר' שבתאי בן מאיר הכהן. ב-1742 זממה מאריה תרזה לגרשת את היהודים ממוראביה כולה; כצעד ראשון, הוחרמו בית-הכנסת וכלי הכסף שבו ונכבדי הקהילה הושמו במאסר. ב-1774 נתגלתה גופת משרתת הרוגה באחד מבתי היהודים ויושביו ניצלו מזעם ההמון בזכות כמרים קתוליים שהקיפו את הבית באיקונין. בסוף אותה מאה התגוררו בעיר קצת יותר מאלף יהודים, לעומת כ-3,000 נוצרים. במאה ה-19 נמנתה הולשוב עם "הקהילות המדיניות". האוטונומיות למחצה שהוקמו במוראביה ב-1849. לרגל מהומות אנטישמיות ב-1899 עזבו רבים את העיר ובדצמבר 1918 נשדדו כמעט כל החנויות היהודיות ושני יהודים נהרגו.

לעומת 1,200 יהודים ב-1914 מנה היישוב ב-1930 לא יותר מ-273 (4% מכלל האוכלוסייה). 200 משפחות יהודיות מבני המקום נלקחו למחנות ההשמדה ותשמישי הקדושה של הקהילה הועברו למוזיאון היהודי המרכזי בפראג. פנקסי הקהילה ומסמכים אחרים לשנים 1653-1914 שמורים בבית-הספרים הלאומי בירושלים ובספרייה הבודליאנית באוקספורד. בית הכנסת הישן, מן המאה ה-17, משמש מוזיאון ליהדות מוראביה.

הסבתא צציליה פריד התאלמנה בגיל צעיר ועברה עם ארבעת ילדיה לאולמיץ איפה שגידלה אותם בלא מעט תושיה עצמית וגם תמיכה מידי אחיה, בעיקר אדוארד שישב בטריאסט ו-מוריץ מהעיר OPAVA. סבתא הייתה מבית האן וה"דודים" אלפרד ז"ל ויבדל לחיים ארוכים קארל האן הם בני אחיה וקרובים רחוקים שלנו. לאימא שלנו היו איפוא שתי אחיות ואח, ובהיותה הגדולה והמבוגרת שבחבורה, רבץ עלי הבודדאי לא מעט מעול משק הבית וטיפוח הילדים הקטנים, ונדמה שהללו הכירו לה על כך תודה עד הסוף.

סבתא (1910)

סבתא

דודה בלונדה

דוד בורשי

האח יוסף פריד (הדוד "בורשי") רווק היה, עורך דין מצליח ובעל מוניטין בעיר אולומואז'ץ. למרות הטיפול המסור והפינוק שקיבל בנעוריו בהיותו זכר יחיד במשפחה (נער, נערון – BURSOCHI בגרמנית), חלה בשיתוק ילדים ונשאר צולע רגל. היה אבל גבה-קומה, יפה-תואר ואינטלקטואל בעל מוח חריף. על אף נכותו, זכור לי כי הרבה להתהלך על רגליו, שעה שהיה שקוע במחשבות או הגה בסוגיה כלשהיא. בביקור נדיר אחד במשרדו זכיתי לראות ולנסות פלא חדיש של הטכניקה החדשה; "דיקטאפון", גליל שעווה מסתובב על צירו שמחט חרטה על פניו דברי הכתבה. ההכתבות נמחקו בעזרת להב חד שקילף מן הגליל שכבה דקה של שעווה עם ההקלטה הקודמת. הוא נהג לטלפן לביתנו מידי יום ביומו. אהבו והוקירוהו רבים בעירו וגם מחוצה לה והרבו לספר בשבחו. מסופר עליו שכאשר באו קציני ס.ו.ס. לבדוק את דירתו ב-1939, עמדו הם משתאים לפני ספרייתו העשירה. אחד הקצינים הצביע על מספר ספרים ואמר: לספרים מסוג זה אין מקום בספרייה גרמניה. דודי ענה: רבותי, זו אינה ספרייה גרמנית; זאת רק ספרייה של ספרים גרמנים. אחד ממכריו סיפר לי כבר כאן בארץ את האנקדוטה הבאה: לקוח כלשהו קבל בטלפון שעוזרת לשעבר מאיימת לתבוע אותו לדין על אבהותו לממזר שלה ושאל בחרדה מה לעשות, התשובה הייתה: מאומה. כעבור חודש קיבל הלקוח, שנרגע בינתיים, חשבון על שכר טרחה. – הדוד בורשי נפטר ממחלה עוד לפני שנשלחו היהודים למחנות.

האחות היותר צעירה, ברטה (הדודה "בלונדה"), רופאה במקצועה (בוגרת האוניברסיטה הגרמנית בפראג), הייתה נשואה לגוי גרמני בשם אינגומאר אנדראטשקה – INGOMAR ANDRATSCHKE (הדוד "אינגו"). לה הייתה דירה ומרפאה לחולי נפש באוסטרבה, והוא היה רופא כללי בעיר שדה בשם ויטקוב. היו אלה נישואים בלתי שגרתיים למדי, לפי אופנת הבהמה של הימים ההם. זכור לי שהיו מגיעים אלינו על אופנוע עם סירת צד. ב-15 למרץ 1939 הייתה דודה ברטל בפראג עם מזוודת יד וכרטיס נסיעה להולנד בה התקיימה ועידה רפואית כלשהי. בבוקר אותו יום טלפנה לה העוזרת שלה מאוסטרבה לאמור שהגרמנים צועדים ברחובות העיר. דודה נסעה מיד להולנד, משם הגיעה לאנגליה ולא שבה עוד. בעלה שלח לה גט וחודש לאחר מכן התחתן עם גרמניה.

הגורל קשר קשר מיוחד ביני לבין דודה ברטל, על אף הריחוק הרעיוני והגיאוגרפי העצום. בהיותנו היחידים מן המשפחה מחוץ לגיהנום הנאצי, שמרנו על קשר מכתבים הדוק ותכוף. היו זמנים שהיינו מחליפים איגרות אוויר מידי שבוע. הדואר הבריטי היה מצלם בזמן המלחמה את כתבי היד על מיקרופילמים, והנמען היה מקבל את האיגרת על גבי נייר צילום קשיח ומבריק. תחילה הייתי כותב בגרמנית אבל עם הזמן עברתי לכתובה באנגלית. לא יכולתי לסלוח לה על שהחליטה להחזיק בשם הסודטי-גרמני הצורם של בעלה ובהתחלה הקפדתי למען את המכתבים אל DR. B.

FRIED-ANDRATSOHKE. תוך כדי ההתכתבות הספקתי להכיר קצת את אופיה, אך לא אומר שהתחבבה עליי עקב כך.

משמאל לימין: ברטל (דודה בלונדה), אינגו, וכנראה הוריו של אינגו

אין לי ספק שבצעירותה זכתה למנות גדושות של תשומת לב ופופולריות. הייתה נערה יפה וגם בלונדינית (דודה "בלונדה"), והמראה הארי שלה בוודאי הקל עליה את שנות הלימוד בבתי האולפנא גרמניים. אחרי מותה מצאתי בין חפציה ספרון שירים וציורים שהכין עבורה מורה מעריץ עוד בהיותה תלמידת תיכון, וכמו-כן יומן מאותה התקופה. היא לא נתנה אמון במנעול הזעיר בו מצויד היומן ואת הסודות הכמוסים ביותר של לבה רשמה בקצרנות או ביוונית עתיקה.

היא באה לאנגליה בדמי חייה, זכתה לקבל אזרחות, והאמינה שנקלטה בה יפה. ברם אני, שקראתי את שגיאות הכתיב והסגנון במכתביה ולאחר מכן גם שמעתי את מבטאה ושוחחתי עם שכנייה, לא שוכנעתי. בשנות השישים סיפרה לנו קוריוז "נחמד": יום אחד, בלכתה ברחוב, התכופפה לומר שלוש מילים לכלב חמוד שנקרה בדרכה. בעלת הכלב, ילידת לונדון שהייתה נשואה לטייס צ'כי, מיד זיהתה את מוצאה. – בערוב ימיה סבלה ממחלת כלי הדם ולמרות הלוקאל-פטריוטיות הבריטית שלה, לא סמכה כנראה על מיומנותם או מסירותם של עמיתיה הרופאים באנגליה והעדיפה להפקיד עצמה בידי אחיינה ד"ר האנס וודאק מווירג'יניה שבארה"ב. סופר לי שהעלוה למטוס בלונדון בכיסא גלגלים. זמן קצר אחרי הגיעה לארה"ב הורע מצב והיא שכבה חודשים רבים בבית חולים משותקת בלמעלה מ-90% של גופה. רק עיניה הראו סימני חיים והם לא הסגירו לאיש את רגשותיה, היא צוותה את עצמותיה לאש הכבשן ואפרה פוזר לכל רוח.

האחות השניה קלארה (הדודה "קארבה") התחתנה מאוחר, עם אלמן בשם יוסף קסלר (הדוד ספּפּל) שהיה מנהל של בית החרושת לבירה במורבסקה אוסטרבה. היא נפטרה ב-1937. – גם דודה זו שיחקה תפקיד מסוים בחיי, וזה סיפור המעשה: בתעודת הלידה של פאבל כתוב כי נולד ב-31 לדצמבר, אבל רק הורינו והרופא המיילד ידעו אל נכון אם נולד לפני או אחרי חצות של אותו הלילה. מכל מקום, למרות שנולד רק 13 חודשים לפני, הרי שהוא היה שנתון 23 ואילו אני שנתון 25. ההורים לא רצו שבלימודים יהיה בינינו הבדל של שנתיים ועל כן ביקשו להכניס אותי כבר בגיל חמש לבית הספר היסודי. אבל הנהלת בית הספר היהודי שלנו התנגדה לכך ואני נשלחתי אל הדודה באוסטרבה על מנת לרשום לזכותי ביקור של חודשיים בבית ספר אחר ובעקבות כך להתקבל לאחר מכן כתלמיד מן המניין בבית הספר הסרבן בברנו. הביקור בבית הספר הנוצרי היה כנראה משהו בבחינת לראות ולשכוח ואיני זוכר עליו מאומה. מה שכן, נשאר חוט בזכרוני זה המראה המרשים של קומפלֶקס מכרות הפחם והכבשנים ליצור פלדה ויטקוביצה (VITKOVICE), פרבר תעשייתי של אוסטרבה, על מגדליו הגבוהים והערפיה השחור המתגלגל סביבם, ועוד שתי התרחשויות שהיה בהן מן הרטט הראשוני של התעוררות מינית: בוקר אחד, שעה שהדוד ספּפּל הקדים ללכת לעבודתו, הזמינה אותי דודה להיכנס למיטתה, דבר שבכמותו לא התנסינו בבית מעולם. ואז נפעמתי לגלות

שלאישה יש משולש שעיר באזור שמתחת לטבור. עוד זכורה לי העוזרת הצעירה MAŘENKA, נמוכת קומה וחמודה, עומדת בפתח חדרונה וקצת יותר מסתם חיוך נסוך על פניה כאשר הבחינה במבטי הנצמד אל המחשוף שבבגדה.

לגמרי במקרה הייתי נוכח בבית כאשר הידיעה על מות הדודה הגיעה דרך הטלפון. רק מחיצה דקה הפרידה ביני ובין אימא ולא העזתי לבוא לראותה או לנסות לנחמה. אבל הייתה זו הפעם הראשונה בחיי ששמעתי זעקת שבר והתייפחות חסרת מעצורים של אישה מבוגרת ואחות אוהבת, והקול האיום ההוא לא הרפה ממני שנים רבות. הסבתא צציליה פריד, המשיכה תחילה לגור באולומואוץ בקרבת בנה אהובה בורשי, אבל בהיותנו נכדיה היחידים, עברה לבסוף לברנו והתגוררה זמן מה בדירה לחוד. יותר מאוחר שכרו הורינו דירה חדישה בת ארבעה חדרים ברחוב STOJANOVA מספר 3 וסבתא עברה לגור איתנו. הייתה אישה נאה, חרוצה, זריזה ומאוד פקחית. פאבל ואני יכולנו לעבוד בעיניים על אימא, העוזרת או האומנת, אבל את סבתא אי אפשר היה לסדר בשום אופן. מה שהרשים אותנו במיוחד הייתה שליטתה בצ'כית נכונה ושרשית, אפילו בעגה טיפוסית של בת כפר. היא גם נהגה לטבל את דיבורה באמרות עממיות למכביר כגון אתם שניכם שווים האחד שמונה-עשר, והשני עשרים פחות שתיים. אבא אהב לשחק איתה קלפים, ובפרט "רמי" (RUMMY) ולעיתים הצליחה גם לנצחו. אני מאוד אהבתי אותה ולא רק בגלל הצימוקים ודברי המתיקה שהייתי סוחט ממנה, אבל נדמה לי שנטתה יותר חסד לפאבל דווקא, אולי בגלל שהוא סבל לא מעט מנחת זרועו של אבא.

אוסקר (שמעון)

פאבל (צבי)

אמא הילדגראד

אבא יוליוס

החינוך היהודי

נתמזל מזלנו בכך שבברנו היה קיים חינוך יהודי חילוני מצוין החל מגן הילדים. שפת ההוראה הייתה אמנם צ'כית ובגן לימדו אותנו לומר בעל פה רק את "שמע ישראל", אבל החל מבית הספר היסודי היו לנו מלבד שיעורי דת גם שיעורי עברית שנלמדה, אגב, בהברה הספרדית כמו בארץ. פרנסי הקהילה בברנו עשו בחכמה רבה כאשר החליטו להפקיד את ניהול בית הספר היסודי בדי גוי צ'כי דווקא. הוא היה אדם חביב, מחנך בכל רמ"ח אבריו בשם האפאלה, ששמר על קשרים אמיצים עם כל בוגרי בית ספרו שנים ארוכות והיה אף מארח אותנו בביתו מוקף הגינה באחד מפרבריה של ברנו.

על בית הספר התיכון הייתה גאוותו כי אפילו בעיר הבירה פראג לא היה מוסד כזה. תחילה הייתה שפת ההוראה בו עדיין גרמנית אבל משנת 1929 התחיל המוסד בהסבה מגרמנית לצ'כית, כלומר, מידי שנה התווספה כיתה צ'כית ומספר הכיתות הגרמניות פחת בהתאם. כאשר אני נכנסתי בשנת 1935/6 לכיתה א', למדו כבר שבע כיתות צ'כית ורק לכיתה ח' הייתה זו שנת הלימודים האחרונה בגרמנית. הרמה של התיכון הייתה גבוהה מאוד ומחנכים צ'כים היו מתקנאים בהשגינו. אם הצליח צ'כי להתקבל לצוות ההוראה בבית הספר, ראה בכך זכות וכבוד ככלל, נהנו בתי הספר התיכוניים ממעמד מיוחד במרכז אירופה. רק פרופסורים היו מורשים להורות ורובם ככולם היו גברים. בחינות הבגרות לא היו מבחנים המוניים בהם הבינוניות חוגגת, אבל בחינות של ממש אשר היוו פרשת דרכים חשובה בחייו של האדם הצעיר. עדיין זכור לי הרושם הכביר שזה עשה לאגו שלנו כאשר, כנערים (ונערות) בני עשר נכנסנו לכיתה א' בחליפה שנתפרה במיוחד לכבוד המאורע והמורים פנו אל כל אחד מאתנו לא בלשון 'אתה' אלא בלשון רבים (המקביל ללשון 'הוא' בעברית). גם כינויי הכיתות לא היו בצ'כית כי-אם בלטינית. א' הייתה פרימה ב' סקונדה, ח' אוקטבה. להיות בפרימה נחשב לכבוד וכל תלמיד התאוה וחתר להגיע לאוקטבה. שיעור הנשירה היה מזערי, וזו נחשב לדבר מחפיר ביותר. היה לנו צוות של מורים מעולים אשר ראו בעבודתם שליחות ולא קרדום לחפור בו. היו ביניהם גם כמה גויים שהקפידו להשיב לברכתנו הצ'כית תמיד בברכת "שלום" בעברית. אף בין התלמידים היה מספר קטן של גויים, בני כת האדבנטיסטים שומרי השבת, ויחסי חברות ואהדה הדדית שררו בינו.

מלבד החינוך הציוני בבתי הספר היו כמובן גם תנועות נוער ציוניות. כל חברינו השתייכו או ל"מכבי הצעיר" או ל"תכלת-לבן", רק שנינו לא. ההורים לא עודדו משום מה את הצטרפותנו; אבא היה נונ-קונפורמיסט מושבע ונרתע גם מן הפוליטיזציה המוגזמת שהייתה נהוגה בתנועות הנוער. לבסוף תפסתי אני יוזמה ו-, כנראה מתוך ריאקציה לאווירה החילונית בביתנו, הצטרפתי לתנועה שלא מזמן התחילה את פעילותה בברנו וחרטה על דגלה את הסיסמה "תורה ועבודה, והייתי לחבר פעיל ב-"בני עקיבא". שם נפגשתי לראשונה עם הווי יהודי שורשי, עם מסורת עממית וחדווה ודביקות חסידית שהקסימו והלהיבו אותי.

החרפה של מינון

ב-13 למרץ 1938 סיפח היטלר את אוסטריה לרייך השלישי, הקיף את צ'כוסלובקיה משלושת צדדיה, זכה גם לגבול חדש ומשותף עם בת בריתו איטליה ובכך חצה אפקטיבית את אירופה לכל אורך הציר מן הצפון לדרום. בדיוק באמצע חומה זו ניצבה צ'כוסלובקיה כצנין וכיב עמוק בגוף הגרמנים, וכמבצר אחרון של דמוקרטיה וחופש. מעניין שדווקא המיקום הפגיע והמעמד החשוף והמסוכן, הם אשר חיזקו את בטחונם העצמי, את תקוותיהם ושאננותם של הצ'כים. משך כ-20 שנות קיומה של הרפובליקה טיפחו הצ'כים אוריינטציה מודגשת למערב ובעיקר לצרפת שנראתה בעיניהם כבעלת ברית טבעית ביותר. הרי הצרפתים זקוקים לנו לא פחות משאנו זקוקים להם ואם נותק בודאי יחושו לעזרתנו מיד כי גבול משותף להם עם גרמניה השנואה. לא הרוסית ואף לא האנגלית, אלא דווקא הצרפתית נלמדה כשפה זרה שנייה בכל בתי הספר. קשרים תרבותיים, מדיניים וכלכליים טופחו בהתמדה וחוזים צבאיים ומדיניים רבים נחתמו לחזק את "הידידות האמיצה" בין שני העמים. רוסיה לעומת זאת, למרות קרבת הגזע, הייתה רחוקה לא רק פיזית אלא בעיקר בגין המשטר הטוטליטארי שבה, המנטאליות השונה והעובדה שפולין הפרידה בינה לבין גרמניה. הצ'כים גם לא היו חסרי ישע לגמרי. היה להם צבא מודרני ממוכן (שני מיליון איש בגיוס מלא), עורף תעשייתי חזק עם שורה של מפעלים לייצור נשק מעולה וביצורים בהרי הגבול שעלו בטיבם על קו מאג'ינוט הצרפתי הנודע.

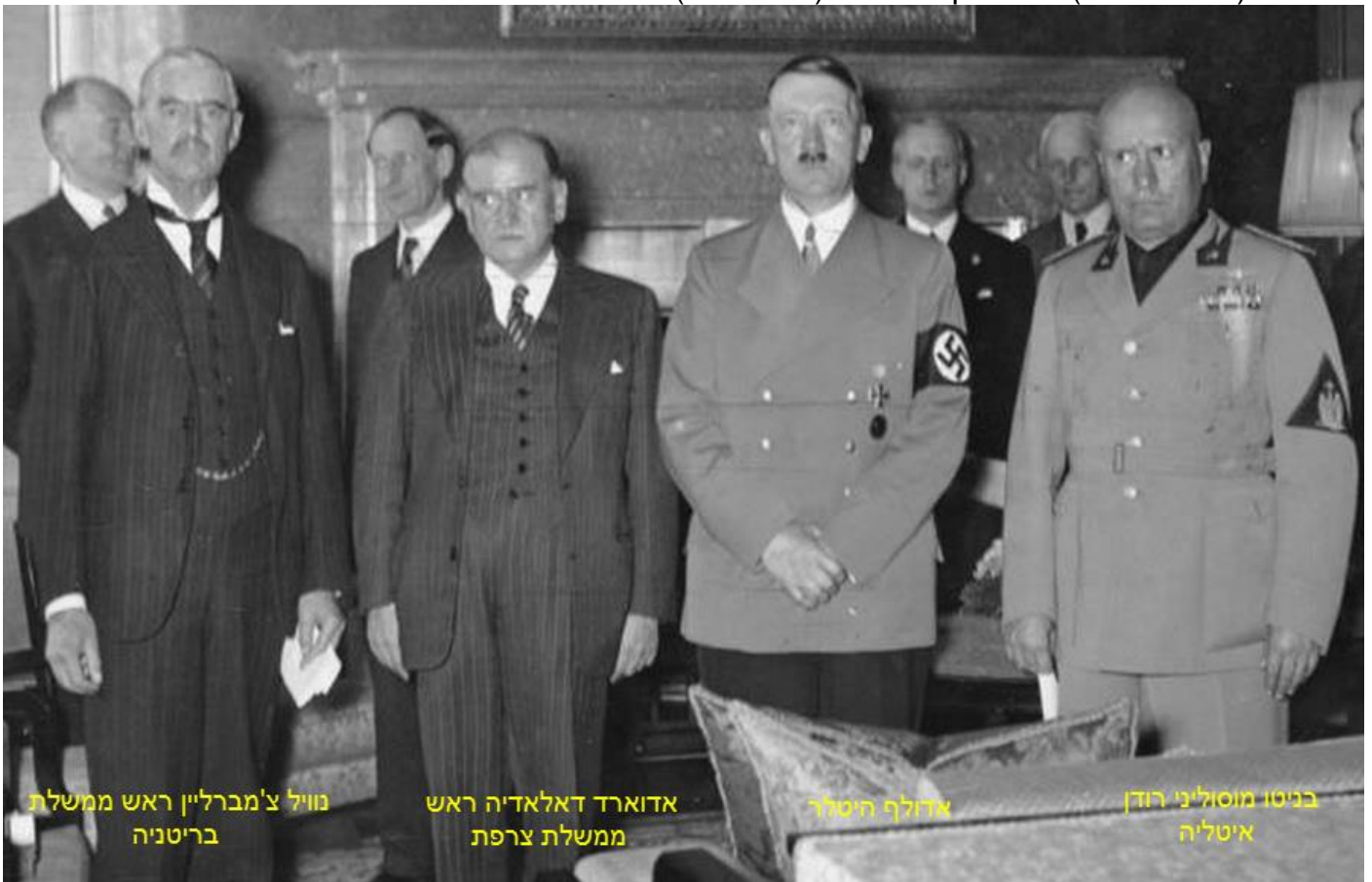
מיד אחרי ה"אנשלוס" (סיפוח בגרמנית) המשיך היטלר בהכנות לבלוע את הקרבן הבא בתור. תחילה נתקלו תכניו בהתנגדות מלוכדת: צ'כיה הכריזה ב-20 למאי גיוס חלקי, צרפת הצהירה על תמיכתה בצ'כיה, הרוסים הלכו בעקבותיה והבריטים הבטיחו לעמוד לצד צרפת. היטלר נרתע והצ'כים נשמו לרווחה. ברם, דעתו של אדולף הייתה נחושה. על אף שמצביאיו הזהירוהו שהצבא עוד לא מוכן לעמוד בשתי חזיתות, הורה למטה הכללי להכין פלישה לצ'כוסלובקיה ב-1 לאוקטובר. הוא הגביר את קצב החימוש, ציווה לתומכיו להמריד את הגרמנים בחבל הסודטים

וחשוב מכל, מכונת התעמולה הנאצית האדירה והכל-יכולה החלה לעבוד במלוא הקיטור. מי שלא חי את זה יתקשה להבין זאת, כי בהשוואה להיום, אמצעי התקשורת היו עדיין מוגבלים למדי בהיעדר הטרנזיסטור והטלוויזיה. אבל רדיו, עיתונים, שבועונים וקולנוע היו, והגרמנים ניצלו אותם עד תום באינטנסיביות ותחכום יוצאים מן הכלל. מדיום חשוב מאוד בימים ההם, שתפקידו כמעט כבר נשכח עתה, היו יומני הקולנוע. הגרמנים היטיבו לצלם תמונות של המוני אדם סוערים, וכשם שבשעתו תרועה וכשם שבשעתו תרועה אדירה ומתוזמרת אחת של אלפי גרונות ישראלים הפילה את חומות יריחו, כך התרועות הקצובות של רבבות גרמנים משולהבים שליוו את נאומו הפירר הלהיבו יותר ויותר את עצמם וזרעו מורך בלב הצופים והמאזינים באירופה הנאטי-פאשיסטית. היטלר בוודאי לא היה יפה-תואר אבל היה בו אלמנט מדליק וסוחף של אדם פנאטי המסוגל להדביק בדיבוק שלו את כל שומעיו. עלי להודות, לבושתי וכלימתי, שאני זוכר גם את עצמי מקשיב לרדיו בנשימה עצורה, כאשר דברי הלהט של היטלר מסמרים אותי למקום וצמרמורת מתפשטת בעורי.

בשלהי הקיץ הגיעו הדברים לידי כך שמערב אירופה נתקף לא רק חרדה ופחד אבל אפילו, עד כמה שזה יישמע מגוחך, גם מעין חרטה בדיעבד על התמיכה המלוכדת במאי. ראו איזה סיכון נמהר לקחנו; הרי יכולנו להדליק מלחמת עולם שנייה! וכל זה בשביל מה ובשביל מי? בשביל מדינה קטנה ומרוחקת, מוקפת מזה דורות גרמנים ששלושה מיליון מאחיהם סובלים בה דיכוי קשה ולא צודק.

היטלר תבע "הגדרה עצמית" לגרמנים של חבל הסודטים. האנגלים שלחו לשם את לורד רנסימן (LORD RUNCIMAN), מן משקיף מתווך נודד, במגמה למצוא פשרה כלשהי. הוא התארח באחוזות של האצולה הגרמנית והם ערכו לו סיורים מודרכים מאוד. ב-7 לספטמבר בויים ניסיון מרד. הצ'כים השליטו חוק צבאי ודיכאו את המררידה, אבל הסוס הטרויאני של שלושת מיליון הגרמנים כבר נכנס לפעולה נמרצת.

התסיסה גברה והמשבר הבינלאומי החריף מיום ליום. ב-15 לספטמבר טס ראש ממשלת בריטניה נביל צ'מברליין לנווה הקיץ של היטלר בברכטסגדן במחווה דרמטית לראות "אם יש עוד תקווה להציל את השלום". היטלר אמר: "זאת התביעה טריטוריאלית האחרונה שעלי לתבוע באירופה". אבל הוא הזהיר שאם לא תובטח שיבת חבל הסודטים לרייך, גרמניה תפלוש לצ'כוסלובקיה אף אם תפרוץ עקב כך מלחמת עולם. צ'מברליין שוכנע שהיטלר מתכוון לכל מילה והאמין גם שניתן להידבר עימו. הוא שב ללונדון ובסוף אותו שבוע ניסחו ראש ממשלת צרפת דאלאדיה (DALADIER) ושר החוץ שלו בונט (BONNET) יחד עם הבריטים את הצעותיהם.

נויל צ'מברליין ראש ממשלת
בריטניה

אדוארד דאלאדיה ראש
ממשלת צרפת

אדולף היטלר

בניטו מוסוליני רודן
איטליה

הצ'כים נדרשו למסור לרייך את כל אזורי הגבול שבהם רוב של אוכלוסייה גרמנית. הגבולות שלאחר הניתוח יובטחו בערבות חוזית על ידי ארבע מעצמות: גרמניה, איטליה, צרפת ובריטניה, בתנאי שהצ'כים יפקיעו את חוזי ההגנה שלהם עם צרפת ורוסיה.

ההצעות שוגרו לפראג ב-19 והנשיא בנש, עם גבו לקיר, עדיין ביקש לקנות זמן. הרוסים אמנם הבטיחו עזרה, אבל עם פולין בתווך לא הייתה זו אלא מחווה תיאורטית. צרפת ובריטניה הגבירו את לחצם והזהירו שלא יבואו לעזרת הצ'כים אם עקב סירובם תפרוץ מלחמת עולם -- ב-21 לספטמבר בנש נכנע.

כאשר צ'מברלין טס למחרת היום לגרמניה להגיש את הכניעה (הפעם לעיר מרפא בשם גודסברג), החריף היטלר את תביעותיו עוד יותר והן הועלו על נייר שכונה "תזכיר גודסברג". צ'מברלין נעלב, אמר שזה אולטימטום ולא תזכיר, וטס הביתה. אירופה הייתה, כביכול, על סף מלחמה. הצ'כים ערכו גיוס כללי, הרוסים הזהירו את גרמניה וב-26 לספטמבר שלח הנשיא רוזוולט פנייה אישית נרגשת לכל המנהיגים להשתמש בתבונה ולא בכוח לפתרון המשבר. אבל הצרפתים והבריטים גמרו אומר לא להילחם למען צ'כוסלובקיה. בהתערבותו של מוסוליני סוכם על ועידה של ארבע מעצמות בלי השתתפות צ'כוסלובקיה וברית המועצות שכונסה ב-28 לספטמבר במינכן.

ביום ו' ה-30 לספטמבר נחתם הסכם מינכן שהעניק להיטלר את כל מה שחפץ באותו מועד, ותנאי ההסכם המוגמרים נשלחו לצ'כים לאחר מכן. בשו בו לאנגליה אמר צ'מברלין למברכיו בשדה התעופה: "זו הפעם השנייה שחזר מגרמניה לדאונינג סטריט שלום עם כבוד. אני מאמין שזה שלום בזמננו". PEACE IN OUR TIME. – תרגום אפשרי אחר לעברית: "שלום עכשיו".

וכל יתר דברי ימי צ'כוסלובקיה, אירופה ומלחמת העולם השנייה, הרי הם כתובים על ספרי דברי ימי העמים.

בכתיבת החצי השני של פרק זה נעזרתי במקבץ בהוצאת בנטס האמריקאית:

A BANTAM GALLERY EDITION: "EYEWITNESS HISTORY OF WORLD WAR II" vol. 1:
"BLITZKRIEG," pp 104-127.

1939 – 1945 תקופת מלחמת העולם השנייה

רשות הדיבור לפאבל:

לשמעון נכנס לראש והלכנו לבני-עקיבא, ושמעון כל הזמן נדנד להורים שרוצה לארץ ישראל ובסוף משפחת הן מקרית-מוצקין שלחה לו צרטיפיקט (רישיון עלייה) והוא עלה ארצה בגפו בסתיו 1939. אותי ההורים לא רצו לשלוח בעלייה ב' וכך נשארתי בגולה.

הגרמנים נכנסו לצ'כיה ב-15 למרץ 1939 ומשך כחודשים מספר עוד לא הכבידו ידם באופן מיוחד נגד היהודים שם. הגזירות באו בהדרגה והשלב הראשון היה פגיעה ברכוש: הקפאת חשבונות היהודים בבנקים, אריזציה של עסקים יהודיים והחרמת מטלטלים שונים כגון מכוניות, מעילי פרווה, מקלטי רדיו, זוגות אופניים, מכונות כתיבה ועוד. השלב הבא היו ההשפלות ופגיעה בכבוד אדם. העילה לצווי ההגבלות שהיו מתפרסמים בתדירות עולה וגוברת בשנים 1940-1941 הייתה כביכול השימרה על טוהר הגזע הארי מפני הטומאה היהודית והם כללו בין השאר איסור להעסיק עוזרת בית נוצריה, איסורים של ישיבה בחשמלית, הליכה על מדרכות, כניסה לגנים ציבוריים, לבתי ספר, בתי קפה ומקומות בידור, עוצר בית משעה שמונה בערב ועוד כהנה וכהנה גזירות וטריטוריים.

כדי ליישם את כל זה ביעילות היה צורך קודם כל באמצעי זיהוי ברורים. והסימון, אגב, היה גם הכרחי בשלב הלפני אחרון: ריכוז היהודים לקראת ההשמדה. את הטלאי הצהוב נצטוונו לענוד רק מספטמבר 1941 ו"קש" אחרון הזה בא למעשה רק להפקיר אותנו גם לעיני כל עובר אורח. אבל אמצעי זיהוי מנהליים היו קיימים כבר זמן רב קודם לכן כי מסמכים ותעודות של יהודים, כולל כרטיסי קיצוב מזון, הוטבעו באות "J" גדולה ואדומה. (כאן ראוי לציין שהיוזמה לכך יצאה משווייץ דווקא, שלדברי פקידיה הוצפה אחרי ה"אנשלוס" ביהודים מוינה שאיימו "לייהד" את מדינתם הקטנה. בעקבות מגעים דיפלומטיים, הסכים משרד החוץ הגרמני לדרישת השווייצרים לסמן את דרכוניהם של כל היהודים, ותקנה בנדון בפרסמה ב-5 לאוקטובר 1938. (עיין עמודים 118-119 בספרו של ר. הילברג המצוטט להלן).

הגימנסיה שלנו המשיכה לתפקד עד ה-15 למאי 1941 ובמידה והיו לימודים לאחר מכן, הרי שנערכו בחוגים קטנים ובמחותרת. הייתה כבר מלחמת העולם השנייה ואני נשלחתי למחנה עבודה במקום בשם ליפה (LíPA) ומשם חזרתי לברנו כעבור שלושה חודשים. עבדתי זמן מה בניקוי רחובות משלג ולבסוף, במרץ 1942 הגענו עם הסבתא לגטו טרזין.

טרזין (בגרמנית – THERSIENSTADT) נבנתה ב-1870 על ידי הקיסר יוסף השני לזכר אמו הקיסרית מריה-טרזה. זו הייתה עיר מבצר מוקפת חפיר רחב וחומה בצורה. כמבצר חדלה לתפקד ב-1882 אבל ב-11 קסרקטיניה

נשאר חל מצב שמנה כ-3,500 אנשי צבא ועליו התפרנס מספר דומה של אזרחים, אשר התגורר ב-219 בתים. הגרמנים החליטו לרוקן את העיר בסוף 1941 ולהפוך אותה לגטו יהודי עם אוטונומיה מסוימת. ג'נדרמריה צ'כית שמרה על הגטו תחת פיקוח של ה-0.0. לטרזין ניתנו הגדרות וכינויי יעד שונים אבל תפקידה העיקרי היה למעשה להיות תחנת מעבר בדרך להשמדה. הנאצים העלו את התכולה המקורית של המקום פי שבע ואף יותר ובזרם בלתי פוסק של טרנספורטים דחסו לתוכה רבבות יהודים שחיו בדוחק מחניק ובתנאים סניטריים איזמים. הטרנספורט הראשון הגיע ב-24 לנובמבר 1941 והיה מעין חיל חלוץ של 342 גברים צעירים שעסקו בהקמת המחנה. ב-9 לינואר 1942 יצא הטרנספורט הראשון מטרזין למזרח. עם שחרור המחנה ב-8 למאי 1945 נותרו בו, מן הסך הכולל של 139,654 איש שהגיעו אליו, רק 17,320 איש. למחנות ההשמדה במזרח הוסעו 86,934; בתוך המחנה גוועו 33,419 (ובניהם גם סבתא ז"ל); לגבי היתרה של 1,981, לא קיים רישום.

המספרים שלעיל הועתקו מן הספר הדוקומנטארי:

RAUL HILBERG: "THE DESTRUCTION OF THE EUROPEAN JEWS." P. 283.

עם הגיענו לטרזין שרדו בה עדיין קצת מתושבי המקום, והיהודים שוכנו והוחזקו שם בתנאי כלא מובהקים: הפרדה בין המינים ואיסור חמור לנטוש את מקום המגורים ולצאת לרחוב. זמן מה אחרי כניסתנו נשלחתי לעבוד עם מספר בחורים למכרות פחם באוסלבי (OSLAVANY) על ידי ברנו, ובזכות זה לא נשלחו ההורים למזרח. כשחזרתי (בגלל מחלה) בקיץ לטרזין, רוקנה העיר כבר משארית תושביה הצ'כים, הותר להסתובב ברחובות ויכולתי לבקר אצל אבא ואימא במשך היום. על הגיטו אני לא רוצה הרבה לכתוב. אתם יכולים לעיין בחומר התיעודי הרב הנמצא בבית טרזין בגבעת-חיים וביד ושם בירושלים.

תקוותנו התמימה שנעבור את תקופת טרזין בשלום נתבדתה חיש מהר. הגרמנים לחצו ודרשו לשלוח יותר ויותר אנשים למחנות במזרח. אנו חששנו, אך לא ידענו מה מתרחש שם. לרוב הוטל תפקיד הרכבת הטרנספורטים על המינהל היהודי, דבר שהסב תסכול מבעית גם לחורצי הדין, גם למקבלי וגם לחומקים ממנו. הציונים במחנה דאגו אמנם לאנשי שלומם וערכו רשימות מגן, אבל גם זה לא הועיל לאורך זמן. בסוף, בדצמבר 1943 יצאתי לאושוויץ ללא הורים. זה היה מחנה להשמדה. כשהגענו, מיד הלכנו לביתנים. לקחו את כל הדברים מאיתנו ואסירים אחרים הפשיטו אותנו ולקחו את כל דברי הערך. שהינו בביתנים וכל יום נפטרו אנשים מרעב וקור, ושלחו אותם למשרפות. בתאריך 8.3.1944 כתבנו גלויות שהכול בסדר וכעבור שבוע, בני אדם שהגיעו כחמישה חודשים לפנינו, הלכו למשרפות. אנשים בחוץ היו מקבלים מכתבים שכותביהם כבר לא היו בחיים.

גם על אושוויץ לא ארבה לכתוב; את הפרק המחריד הזה, כנושא השואה כולו, יש ללמוד ממקורות אחרים. אבל בהקשר המיוחד שלנו יש הכרח להוסיף כמה מילים בנדון, כדי להבהיר את ההטעיות ואת ההונאה התהומית לה נפלנו קרבן, ואת המניעים שדירבנו את המבצעים להמשיך במלאכת הקטל והחיסול בדבקות עד הרגע האחרון ממש, כאשר צבאות בעלי הברית כבר זרמו לעבר ליבה של גרמניה: בתפקידי שמירה בלבד על מחנות ההסגר עסקו בתחילת 1945, שעה שהרייך היה זקוק לכל חייל בחזית, למעלה מ-40,000 אנשי 0.0. בתכנון, ניהול וביצוע ה"פתרון הסופי" עסק כמובן מנגנון בירוקרטי מסועף של עוד כמה אלפים. ציבור גדול זה של אנשים כשירים לקרב עשה את כל שביכולתו להמשיך את ה"חובה" המקודשת ולהתמיד בעיסוק זה שהבטיח לקגלסים מלבד שותפות בכירה בשלל גם חיים נוחים בעורף.

באושוויץ, שהיה קומפלקס השמדה עצום עם עשרות מחנות משנה, הוקם בסוף 1943 מחנה בשם B II B שנקרא גם המחנה הצ'כי ותפקידו היה לקלוט טרנספורטים מטרזין. לאסירים סופר שהרייך הגרמני זקוק עתה לכל אחד ושהם נוסעים למחנה עבודה בירקנאו – BIRKENAU, BIRKE, באנגלית BIRCH, הוא אילן אירופאי יפה הדומה קצת ללבנה. כמה אסירים שעבדו בתיעוד ראו שרשימות המיועדים לטרנספורטים נערכות תחת הכותרת: SB טרנספורט של יהודים צ'כים עם הסגר של 6 חודשים". SB, ראשי תיבות של SONDERBEHANDLUNG (טיפול מיוחד) רמז אמנם על חיסול אפשרי, אך פשר ששת חודשי ההמתנה לא הובן (הערה של חנן: B II B הוא מחנה המשפחות מטרזין באושוויץ-בירקנאו – יש חומר רב על כך באינטרנט. 6 חודשי השהייה והמכתבים הם חלק מתכנית הטעייה של הגרמנים את הצלב האדום שכידוע ביקר בטרזין ב 23 ליוני 1944. נראה שהגרמנים חשבו שהצלב האדום יתעניין בגורל האנשים ששהו בטרזין קודם לביקור. לכן השהו את ההשמדה ב 6 חודשים) --- על הגלויות של מרץ 1944 כבר כתבתי; להלן תרגום מקוצר של דו"ח מספרם של קארל לאנגוס ויוסף פולק על מה שקרה בקיץ אותה השנה: "לאסירים חולקו גלויות והותר להם לכתוב. הפעם שוגרו הגלויות לטרזין בידי שליח מיוחד וחולקו לנמענים ב-14 ליוני עם הוראה שיש לענות עליהן לכל המאוחר עד למחרת ה-15.6 בשעה שבע בערב. התשובות אף נמסרו לנמענים באושוויץ והללו אישרו את קבלתן עם תאריך 21.6.1944. מותר היה רק לכתוב שהם בריאים ומצבם טוב. התכתבות זו הייתה ללא ספק הכנה לטרנספורטים נוספים מטרזין. אנשי ה-0.0. היו מעוניינים שהטרנספורטים יצאו בשקט, בלי התקוממות."

K. LAGUS, J. POLA`K: "ME`STO ZA MA`IZ`EMI" (NAS`E VOJSKO-PRAHA 1964)

במאי 1944 הגיעו אלינו 7,500 יהודים מטרזין וגם אבא ואימא. ביוני שלחו אנשים צעירים לעבודה, ואני נשלחתי ב-10.7.1944 עם קבוצה אחרונה לבלכהמר (BLECHHAMMER), וההורים עם אנשים אחרים לגז. בבבלהמר היה לי מזל שפגשתי שני אנשים שקצת עזרו לי. אחד היה רופא אסיר במחנה, ד"ר הירש (HIRSCH) NTUKNH. פעם הלכתי אליו ואמרתי לו, ד"ר הירש, אני אחיין של ד"ר יוסף פריד, עזור לי. נתן לי לשכב שלושה ימים בבית חולים ואחר כך הורה לי לצאת ואמר לי, אם תשהה יותר ימים בבית חולים, הגרמנים ירצחו אותך. באותו מחנה היו 3,000 גברים ו-80 נשים וביניהן בחורה מהעיר טשין (TĚŠÍN) בשם סיטה מאי (SITTA MAY) שהכרתי בגמנסיה שלנו וניסיתי לצאת איתה. היא נתנה לי פעמיים לחם ופעם כפפות ואחרי שהשתחררתי ואנשי ברנו קיבלו מענק מיוחד, קרטון סיגריות אנגליות, נסעתי לטשין ונתתי לה. (היא, אחותה ואמה נשארו בחיים).

שארית הפליטה, קרובים רחוקים

מהמשפחה חזרה בת-דודה סוזה (SUZE), בת של דוד ליאו הפלייבוי. כמו כן נשארו שתי בנותיו של הדוד מאשתו הנוצרית. סוזה הלכה לצ'ילה. כתבתי לשם מכתב ולא קיבלתי תשובה. וכן משפחה רחוקה. לסבתא שלנו, צציליה פריד (לבית האן – HAHN) הייתה אחיינית בשם סופיה שהתחתנה עם יהודי בשם וודאק (VODÁK) והם חיו עם שלושת בניהם: האנס, אריך ופריץ באוהרסקה הראדישטיה (UHERSKÉ HRADIŠTĚ) בדרום מורביה. האנס וודאק הרופא היגר כאמור לארה"ב, ואילו שני אחיו היו סוכנים של מפעל סקודה (ŠKODA) במזרח הרחוק, ובמלחמה נמלטו מסינגפור לאוסטרליה.

אישתו של האנס אלה

האנס וודאק

המשפחה שעזרה לשמעון לבוא ארצה הם אלפרד הן ז"ל ואשתו פאולה (לבית לדרר – LEDERER). הם עלו ארצה עוד בשנות השלושים והעלו את סבא מקס הן, מאחייניה של הסבתא שלנו. סבא הן חי עוד שנים רבות ברעננה ונפטר בשיבה טובה.

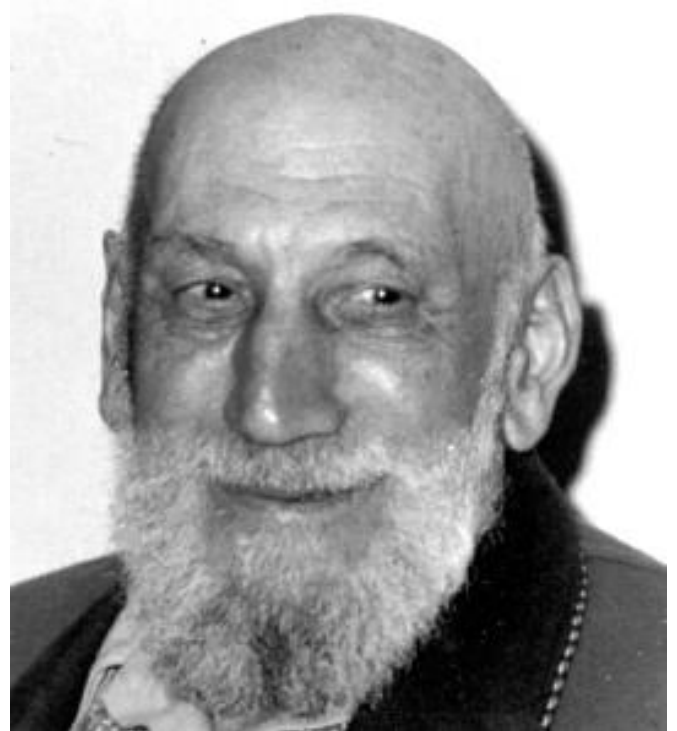
פאולה הן (לדרר)

אלפרד הן

קטרינה (קאצ'קה) רוזנבאום (הן).

מקס הן (האבא של אלפרד) – אחינה של צציליה הן

שתי אחיותיו של אלפרד (אלי), קטרינה ("קאצ'קה") ואירנה עלו ארצה גם כן לפני המלחמה, ואילו אחיו קארל ואשתו הילדה עברו את השואה ועלו ארצה אחרי הקמת המדינה. אח אחד של סבתא, מוריץ האן, היה חי עם אשתו גיזלה ב-אופאבה (OPAVA) ועסק שם במסחר. הוא אהב להופיע אצלנו בלי הודעה מראש, ובדרך כלל היה נותן לכל אחד מאיתנו מטבע של חמישה כתר ומפציר בנו לשמור על הכסף.

לפעמים היינו הולכים לבקר בברנו אצל הדודה זאלי (ROSALIN) שנידלר – SCHINDLER הם חיו במצוקה ונדמה לי שכל הקרובים היו מסייעים להם קצת. הבן של דודה זאלי, יעקב שנידלר, התחתן עם גויה גרמניה והיו לו ארבע בנות, שתיים עם שמות יהודיים ושתיים עם שמות נוצריים. הם לא התגרשו וכל המשפחה נשארה בחיים. רוצה עוד להזכיר שאחרי הפלישה הגרמנית היה בין היהודים ביקוש רב לקרובים באמריקה שיכלו לאפשר הגירה לשם בעזרת "אפידייביט" (AFFIDAVIT), שהיא הצהרה משפטית של קרוב משפחה. אבל לנו כמעט ולא היו קרובים באמריקה. יש לזכור שבסוף המאה שעברה ובתחילת המאה העשרים נחשבה עדיין אמריקה בעיני האירופאים כיבשת רחוקה ונחשלת שרק הלא-יוצלים נאלצו לחפש בה את מזלם. מקרה אחד כזה היה הדוד

זיגמונד שינדלר שגם כן התגורר בברנו. הוא בילה כמה שנים בארצות הברית, לא הצליח, ושב לאירופה להמשיך לחיות חיי רווק נתמך.

לליל הסדר היינו מזמינים בדרך כלל את דודה ברנה הרווקה וכן בן-דוד רחוק בשם מקס שוורץ. הוא היה יפה תואר ורווק מושבע, אבל לפני פרוץ המלחמה התחתן עם אישה מקסימה, גב' מיצי פולגר (MITZI FOLGAR), נוצריה שהתגיירה וניהלה במסירות רבה בית אבות יהודי בברנו. סיפרו עליה שהייתה כל בוקר עוזרת ליהודים הקשישים לכרוך את רצועות התפילין. הגרמנים עצרו את מקס שוורץ, רצחוהו ושלחו את האפר שלו למיצי. אחרי המלחמה טיפלה באחיו של מקס, ארתור, אשר חזר ממחנה ריכוז, ובסוף התחתנו. פעם ראתה אותי מסתובב עם נערה צ'כית בברנו ואמרה לי אחר כך שזה לא יאה להתחתן עם "שיקסה".

על האווירה בבית ; על אימא ואבא

נדמה שבמבט אנליטי לאחור, ניתן לומר כי שלוש תסמונות בולטות אפיינו את התפתחותנו בגיל הרך: תסמונת הרב-לשוניות, תסמונת הרב-שפחתיות ותסמונת מיעוט הילדים.

לנו, כמו למרבית בני דורנו במרכז ומזרח אירופה (פרט לאלה שגדלו בסביבה גרמנית טהורה), יש שתי שפות אם. לגויים, שדבר זה היה מעורר אצלם התפעלות וקנאה, הייתי נוהג לומר שיש בכך לא רק יתרונות; הרי זכור היטב מה עשתה לבוני מגדל בבל בלילת הלשונות. אימי סיפרה בהיותי עמה בגיל כארבע וחצי בבית חולים בווינה לצורך ניתוח באוזניים, שמעתי בחדר סמוך תינוק צורח, ושאלתי אם התינוק בוכה בצ'כית או בגרמנית. הצרות מתחילות בעיקר בגיל 5 – 6, כאשר לומדים את הכתב. בגיל חמש למדנו למעשה לא פחות משמונה אלפביתים שונים. הכתב הגרמני הגוטי שנראה כמו תיל דוקרני (שנקרא *Fraktur* - לזכר) והכתב הלטיני, ובכל אחד משניהם ארבע צורות אות: כתב, דפוס, תחילית ורגילה. באלף-בית העברי, אותו למדנו קצת יותר מאוחר, יש אמנם רק שתי צורות אות אבל אל נשכח שהוא עיצורי ו-, חשוב מכל, כתב בכיוון הפוך, מימין לשמאל. זה מהווה מהפך קשה ללומד, כי, מה הדבר דומה? לאדם איטר שכופים עליו שימוש ביד ימין.

במקום שפת-אם מתאים אולי יותר לומר, במקרה שלנו, שפת אומנת. שורה של אומנות התחלפו אצלנו, ההורים הקפידו שהיחס בין הצ'כית והגרמנית יהיה תמיד חצי-חצי וכך פתרו את הקניית שתי השפות בנוחות ולשביעות רצונם. האומנת הראשונה הייתה צ'כיה, מאניצ'קה, שמאוד אהבנו אותה ואילו האחרונה, פריליין בירגל, הייתה עלמה מחבל הסודטים. זה היה אמנם עוד לפני היטלר, אבל העלמה בירגל לא ידעה צ'כית והשתייכה לארגון ספורט נוצרי בסודטים שנקרא פריש-פרום-פרליך-פריי, FRISOCH-FROMM-FRÖHLICH-FREI, כלומר: רענן – דתי – שמח – חפשי. בזמנו עוד כתבו את ארבעת ראשי התיבות של הארגון בדמות צלב: ☩. אבל בשנות השלושים לבש

הסמל ההוא צורה קצת אחרת:

מובן שבדיעבד קשה מאוד להתפשר עם תופעה זו של רב שפחתיות כי הרי כל צורה של שעבוד, ולו הנאורה ביותר, זרה לרוחנו. גם העוזרת וגם האומנת לא ידעו יום עבודה של שמונה שעות. הן עבדו גם שבעה ימים בשבוע וחופשות קיבלו רק חצאי ימים אחת לשבועים. ובכל זאת ולמרות הכול, להיות מועסק בביתנו נחשב בעיניהן לזכות ולכבוד גדול ולא חסרו גילויים של מסירות, נאמנות ואף הערצה. מאניצ'קה, אחרי כמה שנות עבודה כאומנת, ביקשה להיות אצלנו עוזרת כדי להתמחות בטבחנות ובניהול משק בית לקראת נשואיה עם בחיר ליבה. בתקופת הנאצים שמו את נפשן בכפן וחרף האיסור החמור הן הרבו לעזור ולבקר אצלנו.

מרבית חברינו לכיתה היו בנים יחידים להוריהם. בכלל, הנורמה אז, מכל מקום במרכז ומערב אירופה, הייתה ילד או מקסימום שניים למשפחה. המקרים החריגים של שלושה ילדים נגרמו עקב "תקר מצער", היינו, תאומים בלידה השניה. צדקו איפוא הנאצים שטענו כי מאמצי החיסול העיקריים יש לכונן אל יהדות מזרח אירופה בה קיימים חיוניות דמוגרפית וכושר הישרדות הרבה יותר גבוהים. – לא כאן המקום לחקור את הסיבות והמניעים לתופעה נפסדת זו של עקרות מרצון; לי נדמה שהמניע העיקרי הייתה השאיפה האנוכית לחיי רווחה נוחים בלי נטל של חובות והתחייבויות. מכל מקום, התוצאה לגבינו הייתה ש: א) כזוג הילדים היחיד במכלול המשפחתי על שני אגפיו, מיקדנו אלינו תשומת לב רבה אף מצד קרובים רחוקים יותר; ו-ב) כבנים להורים אמידים וקשישים למדי, גדלנו בתנאים כמעט מחניקים של חממת-על. קשה היום להעריך נכונה את כל היתרונות והחסרונות של שיטת חינוך הילדים באמצעות צד שלישי. הנוכחות המתמדת של אומנת ויותר מאוחר, בתיכון, של "מורי-בית" מקרב סטודנטים יהודיים נזקקים (האחרון – יעקב נ"ש שלימים היה דובר משטרת ישראל) הסבה לנו לא מעט בושות וכלימות נוכח לעגם של בני גילנו העצמאיים והמחושלים יותר. אימא לעומת זאת זכתה לשקט נפשי ושחרור מדאגה והטרדות. לא ייפלא איפוא שהייתה תמיד נינוחה, עם סבר פנים יפות, ושאף פעם לא שמענו בבית דברי ריב ומדון. מאידך גיסא, מי יודע מה עשה לאופי שלנו היעדר הקשר הבלתי-אמצעי עם ההורים.

אימא הייתה רעיה, אם, אחות ובת מסורה ואוהבת. מידי יום ביומי הייתה מקבלת בדלת הכניסה את אבא עם שובו מן העבודה בנשיקה. הייתה בעלת בית מופתית שידעה להנחות את עובדותיה ביד רכה אבל נחרצת, בתבונה ובדרכי נועם. טבחית מצוינת שהיטיבה להכין מטעמים שובי חיך ונפש ולאפות עוגות נפלאות. היו לה כרכים רבים של מתכונים כתובים בכתב ידה, ואף שנים רבות אחרי מותה הראו לי נשים שונות מתכונים שמקורם יוחס לאימא. שעות הפנאי שלה היו מוקדשות על פי רוב למלאכת יד מסוגים שונים: סרגה לכולנו פריטי לבוש מצמר, ובמסרגות קצרות ומקורסות הייתה יוצרת שפע של דברי תחרה מקסימים. רקמה מונוגרמות יפות על מרבית הכבסים (כולל מטפחות) וכן הייתה רוקמת מפיות ומפות שולחן, מלאכת מחשבת. כמעט כל השטיחים בדירה, אף הגדולים ביותר, היו מעשה ידיה.

חוץ מכל אלה הקדישה זמן רב לכתיבת מכתבים. הגם שהיה בביתנו טלפון מאז שאני זוכר את עצמי, הרי שאף פעם לא זכה לדומיננטיות מאפיינת את המכשיר היום. בימים ההם עוד הרבו לכתוב ולקרוא מכתבים אישיים ובנדון זה הלך שמה של אימא לפנייה. היא הייתה גם מטפלת בכל ההתכתבות המשפחתית של אבא – למעט מכתבים בצ'כית, שפה שלא למדה על בוריה לעולם.

אימא הייתה אישה נאה וגבוהה קומה שלא הרבתה להתאפר או להתגדר בתכשיטים. הייתה גאה על ידיה העדינות והיפות וטפחה אותן בדבקות. התחננה מאוחר ויש לשער שהיו לה הרבה מעריצים בנעוריה. המתמיד שבהם היה גוי גרמני ד"ר אינגריש, שמונה למפקח במשרד החינוך. הזכרתי לעיל שבלכתי לכיתה א' של הגמנסיה, הייתה בה עוד כיתה גרמנית אחת. יום אחד קראו לי לחדר המורים לפגישה עם המפקח. לאחר מכן שאלו אותי המורים בהשתאות מה לי ולמפקח ד"ר אינגריש. עניתי להם בשוויון נפש מהמם של נער בן עשר: "ההוא? זה אחד המחזרים של האימא שלי."

כשאני מנסה להיזכר בקו האופייני ביותר של אבא, נדמה לי שהייתה זו הילת הסמכותיות המוחלטת שהקרין סביבו. כאשר הרעים עלינו בקולו, נחפזנו לעשות את רצונו מיד וללא שמץ של היסוס. ותכונתו זו פעלה לא רק עלינו, ילדיו, אלא גם על כל אדם אחר עמו בא במגע, בין שהיה יהודי או גוי, שוע או אביון. עד היום זכור לי טיפול האח"ם שקיבלנו כאשר בקיץ אחד ערך לנו סיור מודרך במטבעה הממלכתית בעיר קושיצה (KOŠICE) במזרח סלובקיה; או את הקידות הרבות שקדו לו רופאי הצוות האורטופדי בבית חולים צ'כי גדול בברנו, שעה שהביא אותי לשם אישית עם יד שבורה. (בחוגים של הורינו האמינו שגויים מוכשרים יותר מיהודים ביישור עצמות). מעולם לא היה צריך לטרוח כדי להפנות אליו תשומת לב של מלצר בבית קפה או סבל בתחנת רכבת. הספיקה לשם כך תנועת יד ומילה אחת או, במקרה של המון דוחק, שריקה מחרישת אוזניים שהפיק בעזרת שתי אצבעות בפיו, מיומנות שהתאוותי ללמוד כל חיי ולא הצלחתי.

יחד עם זאת, משמעת הברזל שטיפח לא הייתה מן הסוג הבלתי אנושי והנוקשה של הקצונה הפרוסית. אבא התנגד למלחמות ושנא גינונים צבאיים ראוותניים. הצעצועים האהובים ביותר על בני גילנו, חיילי עופרת ודגמי נשק שונים, היו אסורים בביתנו באיסור מוחלט.

אבא חונן בזכרון מזהיר. ידע אירועים ותאריכים בהיסטוריה והיטיב לדקלם בעל פה קטעים ארוכים לא רק מהשירה הקלאסית והגרמנית, אלא גם מן היוונית והלטינית העתיקות. היו לו ראש טוב מאוד למספרים ולמתמטיקה. ראה אתגר רצוי בכל התמודדות אינטלקטואלית; בעיתות הפנאי שלו שחק שח-מט ומשחקי קלפים מתוחכמים. אם לא נזדמנו לו שותפים למשחק היה שוקע שעות ארוכות במשחקי יחיד (פסיאנס – PATIENCE). אחד מתחביביו האהובים היה איסוף בולי דואר עתיקים.

אמנם, כאמור, לא רשם אותנו אבא לשום תנועת נוער או מועדון התעמלות, אבל שקד על פיתוח הכושר הגופני שלנו. בראש וראשונה דאג ששנינו נלמד לשחות עוד לפני כניסתנו לבית הספר. כן המריץ אותנו להרבות בהליכה ברגל ובטיולים, בדירה הישנה התקין לנו מכשירי התעמלות, גייס את עמיתיו במשרד לשחק איתנו כדור-רגל ובסוף שנות השלושים אף חקר חלקת אדמה בפרברי העיר עם עצי פרי וירקות כדי שנעסוק בעבודה חקלאית. לבית הספר ובחזרה הלכנו יום-יום ובכל מזג אוויר ברגל, שעה שחברינו ללימודים נסעו בחשמלית. אך גם לחינוכנו הנפשי דאג. היה לו חלק לא רק בבחירת חומר הקריאה שהגיע לידינו וסרטים והצגות בהם ביקרנו, אלא גם בעיצוב חיינו החברתיים עם ילדים בני גילנו.

מאליו מובן שאורח חיים כפוי ומבוקר זה לא היה תמיד לרוחנו. לא יכולנו שלא לעשות השוואות עם חברינו לספסל הלימודים שהוריהם היו פחות קפדנים. ואכן, הייתה שורה שלמה של נושאים לקנאה מופנמת מצידנו: מנוי חודשי שאפשר לחברנו לנסוע בכל החשמליות בעיר כמוות נפשם. שיעור דמי הכיס הגבוה שהללו היו מקבלים – אותנו חינכו לחסכנות ולאי בזבזנות. חופשות הקיץ שלהם בחוף הים האדריאטי – לנסיעה לחו"ל לא זכינו מעולם כי אבא, כפקיד

ממשלה, יישם מצוות השלטונות: "הכר את מולדתך". אני, שהייתה לי בנעורי שמיעה טובה וחוש מוזיקלי, מאוד הצטערתי על שנמנע ממני ללמוד כלי נגינה כלשהו. כמעט כל בני דורנו למדו לנגן בפסנתר או בכינור – אך אבא ביטל זאת כשאפתנות מתיימרת של "מתעשרים חדשים". כמו-כן מצאתי פגם בהכוונה ה"דיסקרטית" שהוטלה על בחירתנו של ידדים לביקורים הדדיים – ההורים עשו לא מעט כדי שנתראה רק עם ילדים מ"בית טוב". החיים החברתיים של הורינו התרכזו, מלבד בקשרים האמיצים בין בני המשפחה, בעיקר סביב מוקד מופלא אחד שראוי להקדיש לו כאן פרק מיוחד תחת הכותרת:

"BARISSIA"

תלמידי אוניברסיטאות אירופה נהגו בסוף המאה שעברה להתלכד בארגוני ואגודות סטודנטים ובוגרים שמטרתם המוצהרת הייתה הגשמת אידיאלים נעלים ברוח אבירית. לאגודות הגרמניות היה צביון לאומי ומיליטריסטי מודגש והסטודנטים היהודיים חשו צורך להעמיד מולם ארגונים משלהם. תקופה זו של התעוררות ותסיסה סוציאלית, מעמדית ולאומית חפפה גם את שחר התנועה הציונית, ולא חסרו רעיונות ואידיאלים נשגבים. בכל מרכז של לימודים גבוהים צאו ארגוני סטודנטים יהודיים כפטריות אחרי הגשם ושמות של רבים מהם העידו על נטייתם הציונית: בר-כוכב, ירדניה, לבנוניה, מכביאה, חשמוניאה, ועוד. "בריסיה, הייתה אגודה של סטודנטים יהודיים באוניברסיטה והטכניון הגרמניים בפראג, אשר דגלו בציונות לוחמת. היא נוסדה בשנת 1903 ונקראה על שם מצודה בהר הבית "בירה", הנזכרת בספר נחמיה ושיוספוס פלביוס קורא לה בשיבוש יווני בריס – אשר הוסב אחרי כן שמה ל"אנטוניה" (הערה של חנן: על היסודות של מצודת "בירה" מימי בית ראשון, בנה הורדוס מצודה שנקראה "אנטוניה" על שם פטרונו מרקוס אנטוניוס).

חבריה חרטו על סמלם את הסיסמה: MIT WORT UND WEHR FÜR ופירושה: "באומר ובנשק למען כבוד יהודה". קשה למצוא בארץ משהו מקביל שסייע להמחיש את אופי תנועות הסטודנטים דאז ואת טיב פעילויותיהן. אולי אלמנטים מסוימים מאגודת ה"שומר", תנועת "הגדעונים" במושבות הברון, חברה "טראסק" של הבוהמה התל-אביבית ו"שורת המתנדבים" של שנות החמישים – בעולם האקדמי שלנו, צר האופקים ושואף הישגיות, אין להם היום עוד אח ורע. הפעילויות היו רבות וססוגניות כגון: עריכת כינוסים והרצאות, הסברה בערי שדה, נשפים ואירועים חברתיים שונים. אבל המרכיב החשוב שבהם הייתה ההגנה על כבוד ישראל. הדרך המכובדת היחידה בה ניתן היה בימים ההם לכפר על עלבון בין סטודנטים וקציני צבא הייתה באמצעות החרב. הזמנות לדו-קרב היו עניין של שגרה, סטודנטים גרמניים התפארו בצלקות על פניהם והיו אף כאלה שהשחיתו את עצמם בתער גילוח ואם לא זכו לקבל צלקת בקרב. חברי האגודות היו איפוא חייבים בקיאות בתורת הסייף, זמן ומאמצים רבים הושקעו בתרגול סוג זה של לחימה. בחוברת שהוציאה "בריסיה" ביובלה הראשון בשנת 1928 (חמישים סמסטרים – היינו, 25 שנים) ישנו פרק הסוקר את תולדותיה, ובכל סמסטר רשום מאזן מדויק של מערכות הדו-קרב בהן נטלו חלק חברי הארגון. (כל זאת עד 1914, השנה שבה הוציאו השלטונות צורה זו של התמודדות אל מחוץ לחוק).

אבא היה ממייסדי האגודה. הוא התקבל אליה ב-1904, על אף שלא בפראג עשה וסיים את חוק לימודיו, בוודאי על רקע ניסיונו העשיר בארגונים הותיקים של וינה -- ואולי גם בזכות כמה מסגולותיו. אבינו מאוד הקפיד על הכלל, יהלך זר ולא פיר" והמעט שנודע לנו על מעלליו בתקופה הסטודנטאית הצטרכנו לדלות ממקורות שמחוץ למשפחה. המפורסם שבמבצעיו היה "דו-קרב ליאובן". LEOBEN היא עיר מחוז בהרי אוסטריה ובה היה בית ספר לכורים ובית ספר גבוה להנדסת מכרות. בין הסטודנטים שם היה גרמני גברתן אחד שהילך אימים על כל תלמידי המיעוטים בווינה ובעיקר על היהודים שבהם. מסעי התגרות פרובוקטיביים בטיילות של וינה היו שכיחים מאוד אז בין הסטודנטים, ובהזדמנות אחת כזו התקרב הלה אל אבא והעיר לו משהו על אפו היהודי הארוך. הגוי סרב להתנצל, ואחרי מו"מ טכסי קצר בין מיופי הכח משני הצדדים נקבע המועד והמקום להתמודדות כדת וכדין. דו-קרב "בין-עירוני" זה עורר התעניינות גדולה ומשלחות עידוד רבות באו לחזות במאורע. אבא הכריע את המערכה סמוך לתחילת הקרב במכת סיף חדה ונחרצת שכוונה בדיוקנות אל האף של יריבו. – פרנסי קהילת אולמיץ כבדו אותו אחרי המעשה בעלייה לתורה ובברכת "מי שברך..."

ה"בריסיה", הוכיחה הלכה למעשה את עדיפותה של האיכות על הכמות. בראש אותה חוברת היובל שהזכרנו מובאים מכתבי ברכה והערכה ארוכים וחמים מעשרות מנהיגים יהודיים, והנה לדוגמה רק מן הבולטים שבהם: ד"ר חיים ויצמן, נחום סוקולוב, מנחם אוסישקין, ד"ר הוגו ברגמן, מקס ברוד, נחום גולדמן, ולאדימיר זאב ז'בוטינסקי... מה העניק לאגודה כה קטנה – שהתחילה את דרכה ב-15 חברים ובשנת 1928 מנתה לא יותר מ-104 – את משקלה הסגולי העצום בציבור היהודי במרכז אירופה? נדמה כי שיעור הקומה של חבריה שכל אחד מהם היה בעל תואר אקדמי רם והשכלה גבוהה מושלמת, האידיאלים והעקרונות הנחוצים שליכדו והנחו אותם בהתמדה לאורך כל הדרך, הם הם אשר חוללו את הפלא הזה.

כאשר ב-1953 הגיע מועד היובל הכפול (100 סמסטרם – 50 שנה), נערך כנס חגיגי ב"בית הרופא" בחיפה, שנינו הוזמנו אליו לאחר כבוד והשתתפנו באותו המעמד המרגש, שירת הברבור של תנועה אצילה ומרוממת נפש.

התודעה היהודית

כשמנסים לערוך מאזן אמיתי וכנה של התדמית היהודית בביתנו, הרי שבעוונותינו הרבים אין הוא נוטה תמיד לכף הזכות. אמנם לא היה זה בשום פנים ואופן בית מתבולל; אבא היה יהודי גאה. ה"לאום" בכל תעודה ודרכון היה רשום כיהודי ובבחירות הכלליות הצביעו ההורים למפלגה הסוציאל-דמוקרטית מפני שהיו לה שני צירי פרלמנט יהודיים (א. גולדשטיין, וחיים קוגל שעלה לימים ארצה והיה ראש עיריית חולון). יחד עם זאת דחו או הדחיקו סימני היכר יהודיים שלא עלו בקנה אחד עם הנורמות המקובלות בעולם המודרני של הגויים. כך למשל הפגינו שאת נפש מן השימוש ביידיש ואם נשרה בהיסח הדעת מילה מפינו בשפה זו, מיד נתקלנו בתגובה החריפה: IN DIESEM HAUSE WIRD NICHT GEJÜDELT – בבית זה אין לקשקש ביידיש!

גם הציונות הייתה לוקה בחסר – חסר בה רק אלמנט ההגשמה. הציונים בצ'כיה, בדומה לעמיתיהם באמריקה היום, היו "ציונים סלונים". הם עמלו רבות כדי שהמוני העם היהודי הסובלים מרדיפות וממחסור כלכלי יוכלו להגיע אל הארץ המובטחת. בשנות העשרים עזרו לפליטים מרוסיה ומגליציה, בשנות השלושים לפליטים מגרמניה, ב-1938 לפליטים מאוסטריה, ב-1939 לפליטים שעוד הספיקו להימלט לצ'כיה בטרם נמחקה מן המפה. בשנות הארבעים היו הם אלה שנעזרו להגיע אל סף ארץ ההריגה.

הרהור בלהות מבעית ומדכא אינו פוסק מלרדוף אותי כל אימת שהניצרות שהרכבנו לשואה משתחררות: אילו מחשבות התרוצצו בראשו של אבא במחנה B II B בסוף הדרך? לי אין שום צל של ספק: אבא ידע גם ידע מה צפוי להתרחש. אני משער שחס על אימא והעדיף להשאיר עם אמונתה ותקוותיה. אבל אבא? הן "ידע צדיק נפש בהמתו", ומי כמוהו היטיב להכיר את אופי הגרמנים. ההמתה בגז הציקלון היא כאין וכאפס לעומת גיהנום ההשפלה המחפירה בה התייסר יהודי גאה זה שהיה עשוי לבלי חת. גם החסד האחרון של הליכה בקומה זקופה לקראת מוות בירייה לא ניתן לו.

ביתנו לא היה דתי. אימא וסבתא לא תפרו ולא כתבו בשבתות ובחגים הלכו לבית הכנסת. בימי שישי הדליקה אימא נרות שבת. אבא היה לוקח חופשה ביום הכיפורים אבל נשאר בבית. יחד עם זה הקפיד על קביעת מזוזות כשרות בבית ושם לצחוק את בית הכנסת הרפורמי החדש, בו היו האורגן ומקהלת נשים עם זמרות אופרה. עם כל זה לא התנזר מאכילת בשר חזיר וטרפות אחרות, יקרות וטעימות יותר. אטיאיסט לכאורה. האומנם? כאשר במחנה אושוויץ נפרד פאבל, מן ההורים, פשק אבא זכרונו לברכה, את אצבעות שתי ידיו מעל לראשו ואמר את כל ברכת הכהנים בעברית צחה אבל בהברה אשכנזית:

יברכך ה' וישמרך.
יאר ה' פניו אליך ויחנך.
ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום.

*****

***

*

הרהורים של אחרית דבר

(פרק סיום זה, בדומה למבוא, הוא פרי עטו של שמעון, ואם יש בו לכאורה זהות עם דעות של אחרים, הרי שזו מקרית בלבד).

אין לך נודניק דוחה יותר מאשר יהודי שאסף את קיפוחיו לאורך כל הדרך, שימר אותם, ונוהג להסתגף בהם להנאתו. נכון שלא טוב להיות מזוכיסט, אבל אומרים גם שלא טוב לבלוע את הכל ולא לתת פורקן נאות לדברים שמעיקים עליך. נכון שאין זה פרודוקטיבי לגרד את פצעי העבר אבל מצד שני, יש לקחים שחייבים ללמוד אותם ויש דברים שאסור, בהחלט אסור לשכוח. את גירוש ספרד שהיה לאין שיעור פחות אכזרי מן השואה היטבנו לזכור והחרמנו את הספרדים קרוב ל-500 שנים; ההשלמה עם הגרמנים, נדמה, לא מדריכה את מנוחתם של מרבית בני העם היושבים בציון או בחו"ל. ברם, מנוחתי לא פוסקת מלהיות מוטרדת, וזה היה מניע חשוב לכתיבת חיבור זה. ניתן אולי לומר בתמצית כי הייתי רוצה שחוברת זו תהיי הפורקן לעצמי, קדיש להורי, וגל-עד לצאצאי.

ובאשר לצאצאינו, אל נא יהיה ביניכם איש שיעיז לומר: "מה העבודה הזאת לכם?" הרי אתם כילדי דור השואה גדלתם, חיים ואף תחיו עוד זמן רב – אולי דורות – עם מציאות זו ועם תוצאותיה. הן אני, שלא עברתי את השואה גופה אבל כאבתי וחוויתי אותה כעד מתוסכל מרחוק, יודע יפה אילו לבטים, עינויים והתלבטויות היא גרמה וגורמת לשכמותי. אדם לא יכול לברוח מן הנושא או להדחיקו. הוא חייב להתמודד עם כל סימני השאלה הנוקבים, ויהיו מכאיבים או מביכים ככל שיהיו, ולחפש תשובות שבעזרתן יוכל לבנות פילוסופיה או השקפת עולם שיחלצוהו מדיכאון ויאוש או מהפקרות ואנרכיה. הדבר צריך להיעשות בשני מישורים: המישור הכלל-אנושי והמישור היהודי.

לעניות דעתי, העובדה כי האדם נברא בצלם היא אבן היסוד של כל תורת המוסר, וכל היתר היא תוצאה ומסקנה הגיונית מתבקשת. זה כולל גם למשל את שלושת האידיאלים הנשגבים של המהפכה הצרפתית: חופש, שוויון ואחוה. לאור אקסיומה ראשונית זו אין שווים ושווים יותר, ואין שום הצדקה להתנשאות מתיימרת. העובדה שנבראנו בצלם מעניקה לנו כבוד מיוחד שיש להתגאות בו, להגן עליו ועל חופש הפרט בחירוף נפש ולא לרמוס אותם אצל אחרים. הערך השלישי, האחוה, היא תולדה מתבקשת מאותו המקור, הצריכה לשרוד בין יצורים חפשיים, שווים וקרובים זה לזה.

"אתה בחרתנו" היא כמובן האקסיומה שלאורה יש לחשוב על המישור השני. וכבר ראינו: אם אנו לא נזכור את המעמד המיוחד הזה שיש בו, אגב, יותר חובות מאשר זכויות, הרי שגויים יזכירו זאת לנו ולבנינו ואף לשלשים ולרבעים מצאצאינו. אכן, זהו עול ייחודיות שאין להתכחש לה אלא לטפחה בגאווה.

*****

***

*

תם ונשלם בתל-אביב, 30 לינואר 1983.